

PRIZMA

MESEČNE POLITIČKE ANALIZE

Izdavač

Centar za liberalno-
-demokratske studije

Redakcija

Ilija Vujačić, Boško
Mijatović (glavni
urednik), Slobodan
Samardžić, Dragor Hiber

Sekretar redakcije

Aleksandra Stankov-
-Mijatović

Grafički dizajn

Zoran M. Blagojević

Za izdavača

Zoran Vacić

Štampa: Goragraf,
Beograd, mart 2003.

Izlazi jednom mesečno

Sva prava zadržava CLDS.
Prenošenje teksta u
celini ili delovima
dozvoljeno je samo uz
navođenje izvora

Adresa izdavača

Beograd,
29. novembra 10/V

Tel/fax: 3225- 024,
tel. 322-55-17

Web sajt

www.clds.org.yu

E-mail

office@clds.org.yu

Sadržaj:

Boško Mijatović **3**

Pregled meseca

Đorđe Vukadinović **8**

Vojvodina moja dežela

Boris Begović **16**

Haški tribunal – pogled jednog ekonomiste

Vladimir N. Cvetković **24**

Intelektualci u Srbiji

Mirjana Vasović **32**

Jezik i razumevanje

Pregled meseca

4. januar

Američki ambasador za ratne zločine **Prosper jasno je rekao da bi Srbija trebalo da uhapsi i Hagu isporuči još samo Mladića** pa da tema ratnih zločina i uslovljavanja ode u istoriju, a Srbija u Evropu. Zaista je vreme da se okrene nova stranica, ali je pitanje šta o tome misli tužilaštvo Haškog tribunala. Ono daje sasvim drugačije najave, pa kome verovati? Ili, možda, administracija kojoj pripada Prosper ima neformalni uticaj na tužilaštvo, koji bi krnjio njegovu nezavosnost?

7. januar

Ustavna potkomisija i dalje vredno radi, sada na zakonu o sprovođenju Povelje. Zapelo je na finansijskim temama. Prvo, preko koga da idu finansijski odnosi sa međunarodnim finansijskim institucijama (MMF, Svetska banka itd)? One su navikle, a i zgodno je, da su to centralne banke, ali nova i neobična zajednica Srbije i Crne Gore je neće imati. Drugo, o prelaznom rešenju za Narodnu banku Jugoslavije, odnosno Srbije: da li će sadašnji guverner ostati na tom mestu ili će biti potreban novi izbor, kako želi Đinđić ne bi li se rešio Dinkića. A Dinkić zaista ne bira reči i glumi pravедnika kome je svaka uvreda drugih dozvoljena.

10. januar

Od jedne možda slučajne (ili neoprezno izgovorene) rečenice Zorana Đinđića – da eventualna nezavisnost Kosova otvara pitanje Bosne i Hercegovine, odnosno nezavisnosti Republike Srpske – ispao je gotovo diplomatski incident. Odmah su se sa suprotnim mišljenjima javili Sarajevo, Vašington i Brisel, a i domaći komentatori.

Ja ne vidim šta je u izjavi sporno. Načelo nepromenljivosti granica u Evropi važi sa sve. Ili ni za koga. Naravno, dvostruki standardi su uobičajena pojava u savremenom svetu, ali pogođeni bar ima prava da na njih ukazuje. Drugo, Đinđić je ovim nagovestio ili čak započeo drugačiju strategiju prema kosmetskom pitanju. Dosadašnja politika Srbije/Jugoslavije prema temi nezavisnosti Kosova bila je pasivna i svodila se na ćutanje dok ostali na nezavisnosti

1 Predsednik Programskog saveta CLDS.

rade, uključujući i međunarodne faktore, a Đinđićev nastup možda predstavlja početak aktivne strategije borbe Srbije za jasne državne interese.

27. januar

Ustavna povelja Srbije i Crne Gore usvojena je u skupštini Srbije.

Da bi prošao i prateći zakon, bilo je nužno da dosledna stranka DHSS za trenutak promeni mišljenje i glasa *za* kako bi se namakla potrebna većina.

DSS je glasala za Povelju, što jeste u skladu sa njenim učešćem u stvaranju nacarta, ali je pitanje da li je to pametan potez. Njime su DSS i Koštunica preuzeli deo odgovornosti za verovatne muke Srbije sa Crnom Gorom tokom sledećih godina, a da se eventualni politički profit ne vidi. Jer, za Povelju i prateći zakon onakvi kakvi su nemoguće je glasati iz uverenja, već jedino iz računa.

30. januar

Srbiju trese surčinska groznica. Nemoguće je ukratko prepričati stvar, pa ćemo pokušati sa glavnim rečima: Čume, Legija, pare, ubistva, kumovske veze, koncesije, mafija, veza sa vlašću, Hag, izdaja, JSO, droga, nedodirljivost... Mora da će stvar biti zataškana.

31. januar

Đinđić traži povratak VJ na Kosovo, u skladu sa rezolucijom 1244 UN. U pravu je, ali će biti u pravu i oni koji ga odbiju, jer u rezoluciji nije pomenut rok za povratak.

3. februar

Međunarodni sud pravde odbio je predlog Jugoslavije da se oglasi nenadležnim za spor koji je pokrenula BiH protiv SRJ, a za genocid. Naš pravni tim, predvođen Tiborom Varadijem, pozvao se na činjenicu da SRJ nije bila član UN u sporno vreme, pa da je konvencije UN nisu mogle obavezivati. Tužbe BiH i Hrvatske ciljaju kako na političku osudu Srbije/SRJ, tako i na veliku ratnu odštetu. Uh.

4. februar

Nestade još jedne Jugoslavije. Malo ko je zažalio za njom, a još manje njih je zagrejano za novu veštačku konstrukciju koju čine zajednica Srbije i Crne Gore.

U Saveznoj skupštini izglasane su Povelja i Zakon i stare države je nestalo, da bi se sledećih nedelja formirala struktura nove zajednice. Đukanović je već najavio nezavisnost Crne Gore za tri godine, Koštunica izrazio opreznu nadu u opstanak nove tvorevine, a Đinđić to optimistički nazvao zdravim

kompromisom. Kakva su stvarna raspoloženja pokazuje i to što je svečanom činu stvaranja nove zajednice u Saveznoj skupštini od pet potpisnika Beogradskog sporazuma prisustvovao samo jedan – i to onaj koji je do pred kraj najmanje učestvovao u njenom stvaranju (Đinđić).

Postoji jedan evropski birokrata koji se zove Peter Šider. On nas je gotovo svakodnevno u poslednjih šest meseci uveravao da je usvajanje Povelje jedini uslov za prijem u Savet Evrope, gde on šefuje. Poslednji put pre neki dan. Mnogi su mu poverovali, a izgleda najviše Mićunović koji je rad na Povelji stalno podsticao potrebom da se već jednom učlanimo u tu fenomenalnu organizaciju. Ali, gle vraga: sada kada je Povelja usvojena, drug Šider tvrdi da to nije dovoljno, nego da se moraju zadovoljiti i drugi zahtevi (Haški tribunal itd). Ipak neće nas skrenuti s pravog puta, jer mi znamo da je ideja Evrope daleko bolja od njenih lažljivih birokrata.

6. februar

Administrativni odbor skupštine Srbije i dalje kroji poslanički sastav prema potrebama skupštinske većine. Poništio je svojevoljno podnete ostavke na poslaničke mandate DOS-a, navodno zbog zablude, a nije oduzeo mandate poslanicima koji su isključeni iz svojih stranaka (Nova Srbija, SPS, SSJ), što je bio dužan da učini po Zakonu o izboru narodnih poslanika.

8. februar

Rastu tenzije na jugu Srbije. Žandarmerija je, posle ubistva jednog Albanca pripadnika BIA-e, izvršila pretres i privela 12 Albanaca zbog oružja, na šta su ogranizovane demonstracije, praćene zahtevima da se puste ti „nevini” ljudi.

14. februar

Iako se o novom ustavu Srbije samo govori i ništa ne radi, stranci već skromno nude svoju pomoć. Venecijanska komisija EU i OEBS tvrde da su spremni da nam pruže dobre usluge u tom teškom poslu. A šta bi mogli da nam pomognu? Ukoliko misle na političko posredovanje, hvala im lepo, snaći ćemo se valjda i sami. A ukoliko misle na stručnu pomoć, čini mi se da nije potrebna, jer ima ovde dovoljno poznavalaca; pitanje je samo da li će ih vlast angažovati. Venecijanska komisija i EU imali su priliku da pruže presudan doprinos stvaranju valjane državne zajednice Srbije i Crne Gore, ali su potpuno podbacili.

20. februar

Izgleda da **Evropska unija sprema snažno uslovljavanje finansijske podrške sveobuhvatnom saradnjom sa Haškim tribunalom.** Boris Begović piše o tome u ovom broju Prizme, a meni ostaje da iznesem dve misli.

Prvo, nije izraz prijateljstva i uvažavanja stalno politički ucenjivati jednu zemlju. Žalosna je spoznaja da reč Karle del Ponte ima veću težinu na svetskom diplomatskom tržištu nego politička stabilnost Srbije. I drugo, Srbija bi morala što pre da stane na svoje ekonomske noge i prestane da presudno zavisi od spoljne pomoći i kredita. Finansijski parazitizam košta politički.

22. februar

Zoran Đinđić je izjavio da će se Beograd boriti za podelu Kosova ukoliko međunarodna zajednica ne dozvoli srpskim snagama da se, po rezoluciji 1244, vrate u pokrajinu i ukoliko nastavi da stvara nezavisnu kosovsku državu. Ove su reči, kao i neke ranije, izazvale zgražanje kod međunarodne zajednice, a i njenih diplomata u Beogradu. Cinici, i domaći i strani, odmah su zaključili da Đinđić ponavlja Miloševićevu rolu iz 1988. i na kosovskoj bedi pokušava da popravi rejting. Iako u tome ima istine, mislim da postoji i važniji faktor: do sada se o državnim interesima u inostranstvu brinuo Koštunica, a premijer se zabavljao domaćim temama i pomalo minirao predsednika. Sada je ostao sam na čelu i morao je da preuzme Koštuničinu odgovornost, makar po logici da niko ne voli da mu bilo ko pomera među.

23. februar

U bujanovačkoj opštini **od protivtenkovske mine poginuo je jedan žandarm**. Odgovornost je preuzela nova albanska oslobodilačka/terroristička grupa ANA, čija se baza nalazi na Kosovu. Krhki mir na jugu Srbije veoma je ugrožen. Albanci žele da održavaju tenziju na ovom prostoru ne bi li i njega uključili u definitivno rešenje celog kosovskog pitanja. Nije nemoguće da pomišljaju i na razmenu teritorija: severna Mitrovića za Preševo.

24. februar

Vojislav Šešelj se predao Haškom tribunalu, kako je davno obećao. Velikom egzibicionisti je valjda dosadilo da i dalje ovde nastupa, pa se domogao veće scene, bar u istorijskom smislu.

Optužnica je veoma tanka. Po komandnoj odgovornosti teško da može da bude osuđen, jer je svoje dobrovoljce odmah stavio pod vojnu komandu. Prebacuje mu se da je svojim zapaljivim govorima „podsticao” na zlodela, ali to previše liči na delikt mišljenja ili verbalni delikt. Glavni cilj tužioca nije, dakle, zločinačka delatnost već „zločinačko preduzeće” Velika Srbija.

Sporedni korisnik suđenja Šešelju trebalo bi da bude demokratija u Srbiji. Odustvo velikog demagoga će više koristiti Koštunici nego ostalima.

28. februar

Skupština Vojvodine razmatrala je prednacrt Osnovnog zakona, tj. vojvođanskog ustava i nije ga usvojila. O tome više u tekstu Đorđa Vukadinovića u ovom ovom broju Prizme. Da dodam par reči.

Iako je Čanak najavio veliku borbu, stvar je praktično završena odlaganjem. Da bi zaoštrili stvar i pokazali sopstvenu ozbiljnost, Čankovi poslanici u skupštini Srbije glasali su protiv predloga Zakona o koncesijama i oborili ga. Onda je Đinđić najavio pokrajinske izbore, što je bilo dovoljno da Čankova borbenost splasne, jer je sasvim svestan činjenice da bi njegova linija bila potpuno poražena.

Čanak i njegovi su nameravali da jednostranim postupkom skupštine Vojvodine izvrše ustavne promene bez skupštine Srbije, ili, bar, da prejudiciraju buduće ustavne promene u Srbiji. Taj pristup je, svakako, sa ustavnog stanovišta skandalozan. No, ovu grupu uopšte ne interesuje ustavnost, već želi da iskoristi sadašnji odnos snaga u vojvođanskoj skupštini – autonomaske stranke imaju polovinu mandata, ne zahvaljujući svojoj popularnosti, već mutnim dogovorima unutar DOS-a u 2000. godini. Slična im se prilika možda nikada više neće ukazati.

28. februar

U saveznoj skupštini **usvojena je i Povelja o ljudskim pravima**, čime je zaokružen ustavni okvir nove zajednice Srbije i Crne Gore. (Ukoliko prived *ustavni* uopšte ima smisla.) Preostaje još konstituisanje organa.

Vojvodina moja dežela

Srpski Ahili – i kornjače

Kako pre, tako i posle 5. oktobra, srpska se politika nalazi u hroničnom i, kako se čini, nepopravljivom kašnjenju za stvarnošću. Tako je veći deo prethodne decenije potrošen u naopakom „rešavanju” problema Srba van Srbije, dok se kosovskim čvorom niko nije ozbiljnije bavio, valjda računajući da su policijska represija i zvanična mantra da je „Kosovo unutrašnje pitanje Srbije” dovoljni da stvar drže pod kontrolom. Kada je ova zapuštena kosovska kriza buknila i 1998. dospela u žižu domaće i svetske javnosti, sve je već bilo manje-više kasno, a mnoge relativno povoljne političke opcije nepovratno proigrane. Sledećih godina, dok su svi pogledi bili uprti u Kosovo, Crna Gora je polako ali nezaustavljivo klizila izvan srpskog političkog, ekonomskog, kulturnog i emotivnog horizonta. Najzad, kada je to, razume se, sa zakašnjenjem primećeno, i kada se politička energija do besvesti i besmisla počela trošiti na sholastičke debate o „preuređenju zajedničke države Srbije i Crne Gore” (što je na koncu rezultiralo jedinstvenim teorijskim i političkim bastardom kojeg se danas odriču čak i njegovi sopstveni tvorci), već je uveliko eskaliralo tzv. „vojvođansko pitanje”.

Post-petooktobarska srpska intelektualna i politička elita, slično onoj Miloševićevoj – što i ne treba da čudi budući da se veoma često radi o istim ljudima – pokazala se nedoraslom trenutku i razmerama političkog iskušenja. U svim slučajevima, mehanizam reakcije je praktično isti i zakonomerno dovodi do sličnog ishoda. U osnovi se uvek nalazi izvesno dubiozno političko rešenje iz komunističke prošlosti (recimo, frustrirajući položaj Srbije po Ustavu iz 1974). Potom sledi neko Miloševićevo „genijalno” rešenje iz perioda uspona i otklanjanje pomenute nepravde (antibirokratska revolucija u Novom Sadu i Podgorici, ujedinjenje Srbije „od Horgoša do Dragaša”). Zatim dolazi rđavo konzerviranje problema, njegovo ignorisanje i odbijanje da se on uopšte prizna kao otvoren, otprilike po omiljenom principu svake ovdašnje vlasti kako onoga čega nema u medijima nema ni u stvarnosti. Na kraju ide radikalizacija, eskalacija i internacionalizacija problema, što rezultira nekim sumnjivim, spolja nametnutim razrešenjem, koje je obično takve vrste da neminovno predstavlja izvor nove frustracije.

Mereno po ovoj skali, vojvođanska kriza se trenutno nalazi negde između trećeg i četvrtog stupnja. Dakle, upravo na prelasku iz faze slepila i prećutkivanja u fazu skore eskalacije i potencijalne internacionalizacije.

1 Filozofski fakultet u Beogradu i glavni urednik *Nove srpske političke misli*.

Srpska politička elita, po običaju, problem još uvek ne shvata dovoljno ozbiljno i tako propušta možda poslednje prilike za njegovo koliko-toliko elegantno i uspešno saniranje. (Omiljena rečenica vojvođanskih autonomaša kako „Beograd ne razume dovoljno problem Vojvodine”, zapravo, sadrži u sebi dosta istine, samo što bi, po mom sudu, iz tog adekvatnijeg razumevanja trebalo da sledi akcija u potpuno drugačijem smeru od onog za koji se radikalni autonomaši zalažu.)

Srpski politički činioci, zaslepljeni neproporcionalnom količinom moći koja im je dospela u ruke, međusobno ljuto zavađeni i opsednuti vlašću i mogućnošću da bi im ista mogla izmaći, zaista nemaju sluha za dubinu i ozbiljnost vojvođanskog pitanja. Stoga ga uglavnom neadekvatno tretiraju kao neko sporedno („regionalno”) pitanje, koje predstavlja puki recidiv Miloševićeve ere, dodatno iskomplikovan Čankovim avanturizmom i mešetarenjem poraženih „nacionalnih snaga”. Nasuprot tome, rekao bih da je Vojvodina u ovom trenutku apsolutno najznačajnije srpsko državno i nacionalno pitanje, i za razliku od, na primer, Crne Gore i Kosova, pitanje koje *još uvek* nije sasvim izvan domašaja i mogućnosti uticaja ovdašnjih političkih faktora. (Naglašavam ovo „još uvek nije sasvim izvan domašaja” jer bi se i u tom pogledu stvari mogle relativno brzo promeniti.)

Izdajnik sam, tim se dičim

Zbog čega izostaje šira svest o odsudnom značaju vojvođanskog pitanja? Čini se da za to postoji nekoliko razloga. S jedne strane, sama ideja teritorijalne autonomije, pod različitim nazivima – autonomija, regionalizacija, decentralizacija – bliska je većini stranaka izvornog DOS-a (uključujući i DSS), pri čemu je „povratak stvarne autonomije Vojvodini” bilo jedno od DOS-ovih predizbornih obećanja. U tom svetlu, a pogotovo s obzirom na mnoštvo drugih akutuelnih problema i neispunjenih očekivanja, dosovskim čelnicima se može činiti da pitanje hoće li pokrajinska vlast, u odnosu na republičku, imati malo više ili malo manje nadležnosti i nije od presudnog značaja. Naročito u poređenju sa, naizgled, krucijalnijim državnim pitanjima, kao što su konačan status Kosova ili opstanak Crne Gore u zajedničkoj državi. Osim toga, čak i kada bi u DOS-u postojala jasna svest o potrebi što hitnijeg suočavanja sa vojvođanskim problemom, ova koalicija je u poslednjih godinu-dve dana praktično samu sebe vezala u čvor i osudila na neefikasnost. Podeljeni u svemu sem u rešenosti da tu gde su ostanu što duže i po svaku cenu, u DOS-u (minus DSS i Nova Srbija) naprosto nemaju snage, volje, niti legitimnosti – a ni poslaničkih mandata – da donesu bilo kakvu odluku koja bi se ticala bilo čega drugog sem njihovog daljeg opstanka na vlasti.

S druge strane, nema sumnje da je dugogodišnje insistiranje Miloševićevog režima na pitanjima suvereniteta i teritorijalnog integriteta, uz neprestanu istragu neprijatelja i domaćih izdajnika koji taj suverenitet, navodno, ugrožavaju, dovelo do otupljenja elementarnog patriotskog instikta i neke vrste kontrareakcije u vidu rasprostranjene ravnodušnosti prema „nacionalnim” pitanjima i temama. (Čini se da još jedino Haški tribunal i pitanje izručenja

srpskih oficira optuženih za ratne zločine koliko-toliko uzbuđuje srpske nacionalne strasti.) Godinama sumnjičen za nedostatak patriotizma, jedan deo danas vladajuće političke klase reagovao je u stilu koji je veoma sličan načinu na koji navijači reaguju na prozivke iz suparničkog tabora. („Mi smo cigani/grobari. Najjači smo, najjači.”) Naime, interiorizovao je etiketu i na neki način se identifikovao sa njom. Ova identifikacija je bila utoliko lakša što su takve optužbe bivale češće i što su dolazile od strane onih kojima se linija patriotizma nekako uvek poklapala sa njihovim neposrednim ličnim i političkim interesom. S obzirom da su tokom više od deset godina i najnevinije inicijative koje bi se ticale statusa Vojvodine redovno žigosane kao „separatizam”, javnost je već prilično oguglala na ove prozivke, baš kao i oni kojima su iste bile namenjene.²

Današnja srpska politička scena, stoga, u velikoj meri podseća na neki začarani ringišpil, u kojem svako nekoga juri i optužuje za „izdaju” i „separatizam”. Tako je, na primer, DSS sumnjiv socijalistima zbog svog koncepta široke i „asimetrične” regionalizacije. Sa svoje strane, DSS sumnjiči DS da ispod žita šuruje sa separatistima iz LSV, sa kojima, uostalom, i dele vlast u Pokrajini, kao i većini vojvođanskih gradova. Demokrate pak za separatizam optužuju Nenada Čanka, a ovaj Savez vojvođanskih Mađara i Jožefa Kasu. Pri tom, samo se po sebi razume da, iz jedne radikalne perspektive, svi oni skupa izgledaju kao manje-više ista izdajnička bratija, koja se klanja pred stranim pritiscima i krčmi srpske nacionalne interese. Najzad, svi iz nekadašnjeg DOS-a, takođe ne bez osnova, skloni su da arhi-izdajnicima nacionalnih interesa proglase upravo socijaliste i radikale, stavljajući na dušu njihovoj politici sve državno i nacionalno posrtanje tokom prethodne decenije. I tako, kada su svi sumnjivi, niko nije kriv, a etiketa za izdaju, nasumično i neprestano potezana, haba se i razvodnjava, upravo kao i već pomenuti patriotizam. A u odsustvu bilo kakvog kriterijuma i vrednosnog konsenzusa o tome šta bi to, u ovoj državi i u ovom trenutku, predstavljalo minimum nacionalnih ciljeva, nacionalnog dostojanstva i nacionalnih interesa, čak i školski slučajevi klasične špijunaže i veleizdaje mogu ne samo proći gotovo nezapaženo, već i biti proglašeni za, takoreći, primere „autentičnog” i nepatvorenog patriotizma – kao i obrnuto.

Autonomija bez granica

Bilo kako bilo, srpska politička javnost je bez većih uzbuđenja primila vest da je predsednik Skupštine Vojvodine Nenad Čanak zakazao za 28. februar sednicu pokrajinskog parlamenta na kojoj bi trebalo da se razmatra prednacrt Osnovnog zakona AP Vojvodine, odnosno „vojvođanskog ustava”. Već uveliko zamorena brojnim istorijskim datumima, istorijskim sednicama i istorijskim dogovorima tokom poslednjih desetak godina, ova javnost je jedva

² Na svoje zaprepašćenje, dobar deo srpske javnosti tek sada uvida kako je, nažalost, ispod naslaga režimske primitivne i uglavnom kontraproaktivne propagande, koju su s gnušanjem odbacivali, bilo pohranjeno i po neko zrnce istine.

registrovala činjenicu da je sednica, nimalo slučajno, zakazana tačno na godišnjicu usvajanja ustava iz 1974. kojim su pokrajine stekle konstitutivnost i *de facto* privilegovan položaj u odnosu na Srbiju. (Da bi simbolika bila potpuna, glavni arhitekta ovog para-ustavnog predloga bio je Aleksandar Fira, koji je imao značajnu ulogu i prilikom pisanja ustava iz 1974.) Čak i ako nisu direktno uslovlila krizu funkcionisanja i inicirala raspad SFRJ, nelogična i pro-konfederalna rešenja iz ovog ustava predstavljala su stalno žarište političkih napestosti na relaciji Beograd – Novi Sad – Priština i doprinosila stvaranju zle političke krvi, koja će u drugoj polovini osamdesetih iznedriti nacional-populističku demagogiju i harizmu Slobodana Miloševića.

I najpovršnija analiza predloga vojvođanskog „Osnovnog zakona” pokazuje da je on u celini na liniji teze koja se često mogla čuti od strane crnogorskih i albanskih „independista”, kao i njihovih međunarodnih promotera iz i oko Međunarodne krizne grupe (ICG), po kojoj je „dovršetak disolucije balkanskog prostora neophodna pretpostavka budućih regionalnih integracija”. Osim toga, smatra se, priznavanjem nezavisnosti Crne Gore i Kosova, uz sledujuću „široku autonomiju” za Vojvodinu i Sandžak, konačno bi bio izvučen tepih ispod nogu velikosrpskog nacionalizma i hegemonizma, koji je, prema široko rasprostranjenom mnjenju koje svoj odjek – i istovremeno potvrdu – nalazi u haškim optužnicama, bio glavni krivac za raspad bivše države i potonji krvavi građanski rat. Krivac, dabome, mora biti definitivno kažnjen, a nepravda ispravljena. Međutim, nacrt vojvođanskog ustava, utisak je, ide mnogo dalje od pukog „ispravljanja nepravde iz 1989”, kada su pod pritiskom Miloševićeve „antibirokratske revolucije” znatno potkresane nadležnosti autonomnih pokrajina. Zapravo, ovaj nacrt stvara pretpostavke i za jedno mnogo dalekosežnije „ispravljanje nepravde” (ono iz 1918), odnosno, predstavlja (pret)poslednji korak u svodenju Srbije na njene pretkumanovske granice.

Ova jaka tvrdnja, koja se, dabome, nimalo ne uklapa u principe poželjne političke korektnosti u postpetooktobarskoj Srbiji, dobija svoju potvrdu na svakoj stranici pomenutog nacrta, koji – za razliku od, recimo, nedavno usvojene Ustavne povelje Srbije i Crne Gore – kako svojim sadržajem tako i obimom izražava neskrivenu pretenziju sastavljača da predstavlja pravi ustav jedne prave države. To se, pored ostalog, vidi i iz samog naziva ovog akta, u kome se, doduše, ne pominje eksplicitno reč „ustav” (ali nema ni termina „statut”, uobičajenog za slične situacije), već se koristi izraz „osnovni zakon” (nemački, *Grundgesetz*) koji označava najviši akt države i ima konstitutivni smisao.

„AP Vojvodina samostalno uređuje zakonodavnu i izvršnu vlast, kao i sudsku vlast iz svoje nadležnosti”, kaže se u nacrtu (član 3), čime se, već na početku, nedvosmisleno demonstriraju državotvorne ambicije njegovih autora. Vojvodina će, shodno ovom nacrtu, imati dvodomnu skupštinu (Veće građana i Veće nacionalnih zajednica), predsednika, narodnu banku i vrhovni sud. Imaće svoje simbole, pravo ubiranja svih vrsta poreza na svojoj teritoriji, kao i pravo da autonomno „uređuje vlastitu teritorijalnu organizaciju”, uključujući oblike i jedinice lokalne samouprave (član 132). Praktično, od onoga što čini pun kapacitet nadležnosti jedne države u nacrtu Čankovog ustava je prisutno sve sem vojske, ali kao što nam govori iskustvo iz vremena raspada SFRJ, kao i

Đukanovićev primer od pre nekoliko godina, u slučaju potrebe, „autonomna“ policija može sasvim dobro odigrati ulogu oružane sile države u nastajanju.

U osnovnom tekstu Osnovnog zakona država Srbija se pominje retko i praktično nikad u kontekstu jasnog prioriteta i pravne hijerarhije. Tako, na primer, „Vrhovni sud Vojvodine *ostvaruje saradnju* (podvukao Đ. V.) sa Vrhovnim sudom Srbije radi ujednačavanja sudske prakse” (član 126), a Narodna banka Vojvodine, „zajedno sa Narodnom bankom Srbije, učestvuje u utvrđivanju jedinstvene emisije i monetarno-kreditne politike” (član 57). Napokon, za razliku od upadljivog odsustva odredbi koje utvrđuju primat republičkog ustava, u članu 75. nacрта stoji da Skupština autonomne pokrajine Vojvodine „*daje saglasnost na promene ustava Republike Srbije* (podvukao Đ. V.) koje se odnose na položaj, prava i dužnosti Autonomne Pokrajine Vojvodine”. Dakle, dok na jednoj strani umesto prioriteta republičkih organa i republičkog ustava imamo razvodnjene formulacije koje nedređeno upućuju na „saradnju” i „dogovorno utvrđivanje” čak i u oblastima (sudstvo, monetarna politika) koje su naprosto nezamislive bez hijerarhijskog načela, dotle se, s druge strane, pokrajinskoj skupštini daje pravo da kategorički i besprizivno odobrava („daje saglasnost”) ili ne odobrava promene republičkog ustava. I da stvar bude još veselija, ovakve i slične odredbe (treba reći da su u međuvremenu vojvođansku ustavnu komisiju napustili ne samo predstavnici DSS-a već i neki nezavisni, čak proautonomaški pravni stručnjaci) ultimativno se od strane pokrajinskih čelnika predstavljaju kao „minimum, od kojeg se neće odstupati ni po koju cenu”.³

Alternative i perspektive

Ima li ovakav predlog ikakve šanse da prođe u Skupštini Vojvodine? Zapravo, nema. Pogotovo ukoliko se za njegovo izglasavanje bude zahtevala dvotrećinska većina, što bi za akt ustavnog karaktera bilo apsolutno logično i nužno, mada su poslednjih dana iz Novog Sada stizale poruke da bi „i prosta većina bila sasvim dovoljna”. No, čak i tada, teško da bi se i u ovako nereprezentativnoj vojvođanskoj skupštini, u kojoj predstavnici tzv. „autohtonih” vojvođanskih stranaka čine većinu poslanika, mogao naceriti potreban broj glasova.

Treba reći da iza najoštrijih formulacija iz pomenutog nacрта stoji uglavnom Čankova „Liga socijaldemokrata Vojvodine”, sa svojim glasnim, ali mahom vanparlamentarnim „autonomističkim” saveznicima, poput „Unije socijalista Vojvodine”, stranke politički iznova vaskrslog veterana Živana

3 U čitavoj ovoj para-ustavnoj priči, osnivanje, sastav i nadležnosti tzv. „Veća nacionalnih zajednica” čine posebnu temu. Međutim, predviđena etnička struktura ovog veća govori već dosta sama za sebe. Naime, prema jednom predlogu (član 78), Veće nacionalnih zajednica bi imalo trideset dva poslanika, a od toga bi 10 (31,25%) bilo iz srpske zajednice, 6 iz mađarske, 4 iz slovačke i hrvatske, te po dva iz romske, rumunske i rusinske nacionalne zajednice, kao i dva poslanika iz zajednica utvrđenim posebnim zakonom. Prema drugom predlogu, veće bi imalo dvadeset šest poslanika, a od toga 7 Srba (oko 27%), 5 Mađara, 3 Slovaka, 3 Hrvata, te po dva predstavnika rumunske, romske i rusinske zajednice, kao i zajednica utvrđenih zakonom.

Berisavljevića, „Vojvođanskog pokreta”, pojedinih frakcija „Reformista Vojvodine” i slično. Njima nasupot, kako u samom tekstu Osnovnog zakona, tako i prilikom odmeravanja snaga u pokrajinskom parlamentu, stoje alternativni predlozi DS-a, i imidž stranke koja ima neobičnu sposobnost da, nezavisno od broja poslanika kojim raspolaže, u svakoj (važnoj) prilici obezbedi onoliko glasova koliko joj je potrebno.⁴

DS-ove alternative, valja napomenuti, eliminišu većinu državotvornih elemenata iz nacarta Osnovnog zakona (nema predsednika Vojvodine, narodne banke, dva veća...), znatno ga skraćuju, brišu čitave odeljke i na niz osetljivih mesta ubacuju ključnu formulaciju: „...uz prethodno pribavljeno mišljenje/saglasnost Narodne Skupštine Republike Srbije”. Zapravo, što se Vojvodine tiče, predlozi DS-a su veoma bliski rešenjima koja su sadržana u DSS-ovom predlogu novog ustava Srbije (s tim da je DS energično protiv regionalizacije „ostatka” Srbije) i mogu se svesti na efektnu predizbornu parolu: autonomija da – državnost ne. (Što se pak samog DSS-a tiče, stigle su najave da oni u svakom slučaju neće podržati nacrt, ali od njih, već po običaju, opet neće zavisiti gotovo ništa.)

Ali, ukoliko su šanse za usvajanje nacarta Osnovnog zakona Vojvodine u onom (radikalnom) obliku u kojem ga je predložila vojvođanska ustavna komisija zaista tako male (verujem da je čak i Nenad Čanak toga svestan), zašto uopšte tolika priča i toliko uzbuđenje? Pre svega, već sama činjenica da je ovakav papir mogao da nastane i bude ponuđen Skupštini Vojvodine kao zvaničan predlog njene zvanične komisije, dovoljno govori o razmerama problema i urgentnosti potrebe političkog suočavanja sa njim. Osim toga, uopšte nije isključeno da će, u cilju očuvanja koalicije i dosovske većine (čitaj, vlasti), biti pokušaja da se ova vojvođanska „ustavna” kriza rešava kompromisno, traženjem neke „zlatne” sredine između suprotstavljenih predloga. U tom smeru će verovatno ići nastojanja nekih manjih članica DOS-a, nesklonih da zarad ideala – svejedno da li nacionalnih ili autonomaških – dovedu u pitanje svoj ostanak na vlasti, i svesnih da njihova sopstvena cena automatski raste u trenucima kad treba posredovati u sporu između krupnijih igrača. Međutim, svako takvo posredništvo, kao i eventualni kompromis, neminovno će u tekst Osnovnog zakona uključiti bar nešto od „tvrdih” autonomističkih formulacija, odnosno, biće plaćeno dodatnim omekšavanjem državnog suvereniteta na teritoriji Vojvodine. U normalnim okolnostima i u normalnoj zemlji to, naravno, ne bi moralo predstavljati problem, ali današnja Srbija je daleko od normalne zemlje.

I tako, najзад, dolazimo do ključne tačke ove priče. Naime, čak i pod pretpostavkom da DS i Zoran Đinđić pobeđu u predstojećoj igri živaca i uzajamnih ucena sa Nenadom Čankom,⁵ odnosno ukoliko Skupština Vojvodine

4 Uprkos najavama, do velikog okršaja u vojvođanskoj skupštini 28. februara nije došlo. Uoči samog dana D, glavni akteri iz LSV i DS-a postigli su dogovor da čitava stvar još malo odleži, a nova sednica je zakazana za 18. mart. Očigledno je na obe strane prevladala strategija kupovine vremena radi zauzimanja što boljih startnih pozicija pred budući obračun.

5 U trenutku kada, ne bez rizika, otvara čitav politički i marketinški front u cilju učvršćenja svog nacionalnog imidža, Đinđić naprosto mora pokazati, ili makar simulirati, čvrstinu i na ovom „vojvođanskom pitanju.”

usvoji DS-ov predlog Osnovnog zakona, ili, što je verovatnije, ne donese nikakvu odluku, perspektive autonomaških snaga neće biti ništa lošije. Naprotiv.

Privlačnost i moć „autonomističkih” tendencija u Vojvodini, koje su poslednjih godina u evidentnoj ekspanziji, nisu plod postojećih ustavnih rešenja (a još manje neke endemske privrženosti „naroda Vojvodine” ideji autonomije⁶), već predstavljaju rezultat sticaja nekoliko okolnosti: 1. reakcije na Miloševićevu vladavinu, a naročito na nakaradno srbovanje i „posrbljivanje” Vojvodine krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina, 2. sećanja na „bolju prošlost”, koja se u svesti mnogih građana vezuje za poslednje godine komunizma i period nakon Ustava iz 1974, 3. činjenice da autonomaška retorika i politika danas imaju praktično apsolutni i ničim – a najmanje izbornim rezultatima – opravdani monopol na političkom i medijskom nebu Pokrajine, 4. nejasnoće samog pojma „autonomija”, koji se fakultativno sužava i širi, tako da prema potrebi pokriva čitavu lepezu političkih opcija, od kulturne autonomije, pa do faktičke nezavisnosti, 5. odsustva realnih političkih alternativa, s obzirom da se, sa izuzetkom radikala, doslovno sve snage na političkoj sceni (kompletan DOS, SPS, SPO, odnedavno i DSS), zalažu za neku varijantu vojvođanske autonomije.

Zahvaljujući tačkama 3, 4 i 5, danas se kao sa opštepoznatom i svršenom stvari operiše sa stavom da „Vojvodina želi autonomiju”, iako ta pretpostavka nikada nije testirana niti potvrđena na bilo kakvim, a pogotovo ne slobodnim i demokratskim izborima. To je, uz činjenicu da praktično više niko ne dovodi u pitanje jedinstvo i „teritorijalni integritet” celine zvane „Vojvodina”, već samo po sebi najveća pobeda Nenada Čanka i autonomaške politike. Kao što i pitanje: „Kakav treba da bude odnos Vojvodine i Srbije?” već implicira da se radi o dva različita i na neki način odvojena politička entiteta. Ostalo će učiniti vreme, kao i faktori političke i psihološke inercije. Drugim rečima, ova i ovakva Srbija (osiromašena, ponižena, duhovno i materijalno devastirana) je suviše mala i slaba da bi mogla uspešno integrisati celinu poput Vojvodine i trajno apsorbovati njene jednom pokrenute centrifugalne sile. Stoga, danas autonomija poput one iz 1974. – pa i znatno manja – neminovno znači (kon)federalizaciju Srbije sutra, odnosno, znači uvod u buduću federaciju, realnu uniju ili zajednicu Srbije i Vojvodine. I to nije presudno stvar postojanja ili odsustva dobre političke volje, već dubljih i strukturnih političko-ontoloških procesa. Zato je, inače hvale vredan trud oko kvalitetnih ustavnih rešenja i konkretne raspodele nadležnosti ovde od daleko manjeg značaja nego što bi bilo za očekivati u normalnim prilikama.

Opisana tendencija, generalno gledano, može biti zaustavljena samo na dva, odnosno tri načina: 1. da se Srbija nekim čudom preobrazi u obećanu zemlju u političko-ekonomskom i kulturnom smislu, i tako povrati ulogu

6 Uverljiva demistifikacija pokušaja da se navodnim „istorijskim” argumenatima zasnuje aktuelna autonomaška politika može se naći u tekstovima Slobodana Antonića i Miroslava Josića Višnjica (Prizma, jun 2001; Prizma, novembar 2001). Razume se, ništa veću eksplanatornu moć nemaju ni eventualni pokušaji istorijskog dokazivanja suprotne teze, kako je Vojvodina, navodno, „oduvek bila srpska”.

nacionalnog i regionalnog pijemonta – što, pošteno govoreći, nije baš previše verovatno, 2. da se trend preseče jednim relativno oštrim političkim rezom, tako što se pri budućoj teritorijalnoj (re)organizaciji Srbije ne bi operisalo sa političkim entitetom „Vojvodina” već njenim istorijski i geografski daleko logičnijim „pokrajinama” (Bačka, Banat, Srem), sa načelnom mogućnošću njihove dalje, ali dobrovoljne integracije. Međutim, ni ovo rešenje, iako načelno daleko ostvarivije od prethodnog, trenutno nije naročito izgledno, pre svega zbog viška političkog oportunitizma, te nedostatka strateške vizije, odlučnosti i odgovarajuće političke volje kod relevantnih političkih aktera, po običaju, zainteresovanih samo za ono što korist donosi odmah – ili na prvim izborima. Tako, na primer, od pet predloga budućeg ustava Srbije koji su u trenutno opticaju samo se u jednom, i to predlogu profesora Pavla Nikolića sugerise rešenje donekle blisko ovom koje smo pomenuli.

Najzad, 3. naizgled paradoksalan, ali možda najverovatniji način preokretanja trenda političkog i psihološkog udaljavanja Srbije i Vojvodine jeste upravo podsticanje i potenciranje pomenutog procesa. Drugim rečima, politika kakvu vodi Nenad Čanak, sa svojim incidentnim izjavama, svojim manirima i svojim ustavima, najveća je i možda poslednja šansa za „srpsku stvar” u Vojvodini. Naime, budući da je „autonomistička svest” u Vojvodini još uvek u značajnom zaostatku za njenom političkom i medijskom institucionalizacijom i još uvek geografski (uglavnom novosadska regija) i socijalno relativno ograničena, Čankova ekstremna autonomistička politika bi mogla imati efekat otrežnjujućeg terapijskog šoka na većinski deo većinske populacije u Vojvodini, i pomoći mu da jasnije raspozna demagogiju koja se krije iza – pogotovo u ovako siromašnoj zemlji – privlačnih parola kao što su: „Di su naši novci?” i „Vojvođanski novčanik u vojvođanskom džepu”. Uostalom, ta politika već izaziva snažne negativne reakcije, produbljuje podele i podstiče zlu krv među građanima pokrajine – od čega, za sada, profitiraju samo radikali. Dabome, deviza „što gore – to bolje” predstavlja opasno političko načelo koje se uvek može razviti u neočekivanom smeru i zato je niko razuman neće ni sprovoditi ni podržavati. No, kao što je poznato, politika u Srbiji je stvar koja sa razumom veoma retko ima neke ozbiljnije veze.

Ovo su, dakle, bile načelne mogućnosti. A šta je neposredna politička budućnost? Neposredna budućnost je da će stvari i problemi nastaviti da se taljigaju i razvlače kao i do sada. Đinđić bi, doduše, mogao zategnuti užu i svojim novosadskim partnerima poručiti – tačnije, naterati ih – da priupitaju malo i sopstvene građane o tome koju i koliku autonomiju žele, ali bi onda teško mogao izbeći da slično pitanje („koje reforme i po koju cenu?”) ne bude postavljeno i građanima širom Srbije. Stoga je ipak verovatnije da će se, uz mnogo političke pirotehnike na obe strane, i Đinđić i Čanak, do daljnjeg, obostrano kloniti takvih „ekstremnih” rešenja, koja bi u sebe uključivala i testiranje volje građana. Barem dok i „reforme” i „autonomija” – kao i neke ličnosti – ne odmaknu dovoljno daleko.

Boris Begović¹

Haški tribunal – pogled jednog ekonomiste

Boris begović

Ekonomisti su ponekad čudni ljudi. Stalno postavljaju ista, veoma često dosadna pitanja i znaju da time nerviraju ostale. Na primer, pitanja tipa – šta se nečim dobija, a šta gubi? Ili, još gore, šta ko čime dobija ili gubi? Ekonomija je nauka o **alternativnoj** upotrebi ograničenih resursa, pa ekonomiste uglavnom čujete da govore o izboru (jednina, ne o izborima – o njima trenutno govore neki drugi), odnosno o propuštenom dobitku pri konkretnom izboru. Ukoliko se opredelimo za opciju A, šta gubimo time što nismo izabrali, odnosno što smo propustili opciju B? A ako se opredelimo za opciju A, elementarna logika nam kaže da smo propustili opciju B. Ne

treba biti ekonomista da bi se razumela ta logika. Odavno su ljudi bez formalnog ekonomskog obrazovanja zaključili: „ne može i jare i pare”, mada i dan danas mnogi učeni pokušavaju da se istovremeno zalažu i za brzi privredni rast i za snažnu socijalnu zaštitu, ili istovremeno i za uvećanje ekonomskih sloboda i za jaču državnu intervenciju, što se obično završava izjavom „jesmo mi za tržišnu privredu, ali smo i za to da država sve to kontroliše”.

Sledeća stvar na kojoj ekonomisti često insistiraju jeste da se taj izbor obavlja u datim okolnostima, odnosno da na te okolnosti ne možemo da utičemo. Na primer, preduzeće, odnosno njegovo posloводство, ne može da bira prodajnu cenu na tržištu; ono tu cenu može samo da prihvati kao takvu i da se njoj prilagodi. U zavisnosti od ekonomske efikasnosti preduzeća, odnosno nivoa njegovih troškova, ta cena će dovesti do normalnog profita, ekonomskog (ekstra) profita, ili gubitaka preduzeća, što na dugi rok znači stečaj i likvidaciju. Naravoučenije: u realnom svetu koji nas okružuje, često ne možemo da utičemo na naše okruženje, tj. neka rešenja nam nisu dostupna.

Konačno, i tu završavam sa uvodom, ekonomisti sve svoje rasprave započinju ekspliciranjem pretpostavki. Pretpostavljamo to i to, pa onda, na osnovu tih pretpostavki formulišemo model. Na primer, ukoliko pretpostavimo X, onda sledi da su nam dostupne opcije Y i Z, dok nam Opcija K nije dostupna, bez obzira koliko nam se ta opcija dopada.

Šta su osnovne pretpostavke analize koja sledi?

Pretpostavka A: na politiku Haškog tribunala (Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, u daljem tekstu samo Tribunal, kako bi se izbegla zabuna sa Međunarodnim sudom pravde u Hagu ili Međunarodnim krivičnim

1 Centar za liberalno-demokratske studije i Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Zahvaljujem se Bošku Mijatoviću na komentarima prve verzije teksta. Naravno, on ne deli odgovornost za iznete stavove.

sudom), odnosno tužilaštva Tribunala, Srbija ne može da utiče. Politika i odluke Tribunala egzogene su sa našeg stanovišta.

Pretpostavka B: u odnosima sa Tribunalom postoje samo dve opcije: saradivati sa Tribunalom, ili ne saradivati.

Pretpostavka C: izbor između dve opcije u okviru pretpostavke B imaju veoma velike i ozbiljne posledice po našu zemlju, daleko šire nego što su odnosi sa samim Tribunalom.

Ekonomisti veoma retko razmatraju pretpostavke analize i izbegavaju raspravu o njihovoj realističnosti, ali u ovom slučaju se isplati napraviti izuzetak i izneti nekoliko argumenata u prilog navedenih pretpostavki.

Što se pretpostavke A tiče, egzogenosti Tribunala, činjenice stoje ovako. Taj tribunal su osnovale Ujedinjene nacije (Savet bezbednosti u njihovo ime), što će reći međunarodna zajednica, a to će reći SAD, u prvom redu njihova izvršna vlast (administracija). Drugim rečima, niti su nas ikada pitali šta mi mislimo o Tribunalu, niti će se to ikada dogoditi. To se veoma dobro može videti iz tona kojim se vode razgovori između najviših predstavnika naše zemlje i, ponekad, ne tako visokih predstavnika međunarodne zajednice.

Šta su bili motivi međunarodne zajednice pri osnivanju Tribunala, odnosno motivi koji omogućavaju da on još uvek postoji? Na ovakvo pitanje ne može se, bar zasad, dati valjan i uverljiv odgovor. Ne postoje dokazi o namerama. Ukoliko verujete da je za spoznaju tih motiva dovoljno pročitati zvanična saopštenja, bolje da ne čitate ovaj tekst do kraja. Naravno, široka međunarodna zavera protiv Srba i svega što je srpsko nije baš jako uverljivo objašnjenje, pa se još uvek bavimo nekim drugim spekulacijama. Ipak, ukoliko se kategorijalnim aparatom ekonomske analize posmatra ponašanje osnivača Tribunala kao investitora, može se doći do zanimljivih rezultata. Za to su najbitnije kategorija ireverzibilnih (*sunk*) troškova. To su oni troškovi, odnosno investicije, koje se ne mogu povratiti pri prestanku proizvodnje. Drugim rečima, pri političkim investicijama stvari stoje ovako: kada sam već sagrađio neko čudo, uložio svoj politički kapital i reputaciju spostvene odlučnosti, neću da odustanem posle prvog pokušaja koji je pokazao da to čudo ne funkcioniše baš najbolje. Naprotiv, treba dokazati da to čudo ipak funkcioniše, treba međunarodnoj javnosti ponuditi nekoliko uspeha, da bi se onda zaključilo kako je sve to, ipak, bilo uspešno i da se još jedanput pokazalo da se zna ko je gazda i da međunarodna zajednica (tj. SAD) nikada ne greši, poput rimskog Pape ili moskovskog Hazjajina.

Neki smatraju da bi jedan od motiva za stvaranje tog suda mogao da bude i da se nedvosmisleno pokaže kako međunarodna zajednica **ničim nije** doprinela ratovima na području bivše Jugoslavije, odnosno da je još manje doprinela ili, još gore, učestvovala, u ratnim zločinima na tom području. Možda to zaista i nije bio motiv, ali sumnja se budi kada se uzme u obzir nadzvučna brzina kojom je tužilaštvo odbacilo svaku mogućnost da se ispita da li neka od vojnih akcija NATO-a protiv Srbije tokom 1999. godine predstavlja ratni zločin, odnosno kršenje međunarodnog prava.

Da li je Tribunal pod potpunom kontrolom međunarodne zajednice, oličene u SAD, odnosno američkoj administraciji? Ekonomisti bi postavili

pitanje da li, odnosno u kojoj meri, principal (s druge strane Atlantika) kontroliše agenta (s ove strane Atlantika). Za one koji ne veruju ko je principal, a ko agent – neka razmotre ko finansira Tribunal. „Pitaj odakle dolaze pare”, često se savetuje u Americi – a pare za Tribunal dolaze upravo iz Amerike. Iako je Tribunal, naravno, potpuno nezavisan, reklo bi se da je agencijski problem (problem kontrole agenta) praktično zanemarljiv. Kada je, na primer, američka administracija pohvalila hapšenje g. Miloševića, glavnom tužiocu nije palo na pamet da diže veliku buku i da odmah zahteva izručenja tog optuženog. To ne znači da ne postoji nekakav slobodan prostor za akciju u kome glavni tužilac želi još malo više medijskog prostora, ali se u taj prostor često ubacuju tzv. nevladine organizacije, odnosno grupe za lobistički pritisak, tipa Međunarodne krizne grupe i tome slično.

No, šta se dalje može očekivati od principala, koga često zastupa g. Prosper (u jednim našim novinama označen kao „ambasador za ratne zločine”). Sve je više indicija da SAD žele da njihovo mentalno čedo još malo funkcioniše, da se privedu svi oni koji su dosad optuženi, da se uhvati još nekoliko „krupnih zverki”, pa da se polako započne sa pripremanjem za zatvaranje Tribunala, bar u ovakvoj formi. On je i tako *ad hoc* institucija, a sve češće se pominje i 2008. godina kao finalna godina postojanja Tribunala. I zvaničnici Tribunala sve češće pominju da je potrebna „izlazna strategija”, što znači da očigledno znaju šta se sprema i da su počeli da rade na tome.

Što se pretpostavke B tiče, postoji mišljenje prema kojem ona nije na mestu – postoji i treći put: može se saradivati delimično. Problem je, međutim, u tome da ova zemlja nikada nije bila u prilici da definiše šta je to saradnja sa Tribunalom, niti je bila u mogućnosti da pregovara o ključnim uslovima te saradnje. Tu leži odgovor na pitanje: šta to znači puna saradnja sa Tribunalom? To je onaj nivo saradnje koji zadovoljava međunarodnu zajednicu, prvenstveno američku administraciju. Dakle, drugi ocenjuju da li mi (dovoljno) saradujemo sa Tribunalom, tako da, sa stanovišta ishoda, pretpostavka B očigledno važi. Dosadašnja naša politika bila je, manje ili više, zasnovana na defanzivnim reakcijama na podsticaje, odnosno zahteve iz inostranstva. A iz tog inostranstva, još od jeseni 2000. godine stalno, doduše različitim intenzitetom, stižu poruke o neophodnosti pune saradnje sa Tribunalom. A u poslednje vreme poruke bivaju sve jače i sve preciznije. Sve češće se pominje izručivanje, pristup dokumentaciji, a pominju se i pojedina imena, poput gg. Mladića i Šljivančanina, čak se otvoreno govori o tome da mi treba da damo svoj doprinos da se g. Karadžić nađe u Hagu, odnosno Ševeningenu.

Iza tih zahteva stoji međunarodna zajednica, oličena ne samo u navedenom „ambasadoru za ratne zločine” i njegovim nadređenima, Savetu ministara Evropske unije, već i u visokim zvaničnicima Evropske komisije (g. Patten, na primer), pa onda svi redom, na kraju sa stanovitim g. Švimerom, zvaničnikom Saveta Evrope. Još nas jedino kinesko ministarstvo spoljnih poslova nije upozorilo.

Jedan od razloga za ovakvu kampanju, paradoksalno, jeste želja da Tribunal uskoro (2008. nije tako daleko) prestane sa radom. Dobra izlazna strategija mora da se zasniva na makar nekakvom postignutom uspehu.

Pobedili smo, pa se sada povlačimo. Jednostavno, ne može ni da se zamisli saopštenje tipa: „Mi zatvaramo Tribunal, jeste da nismo priveli nekoliko optuženih, poput Radovana Karadžića i Ratka Mladića, ali šta se tu može.” Predstavnicima najveće (jedine) svetske sile ta rečenica nekako ne stoji. Problem je u tom što Amerikanci obično urade ono što im padne na pamet, pa može sada Sadam Husein da se sam polije benzinom i spali na sred glavnog trga u Bagdadu, da sve to prenosi CNN (*Live*), ali će oni opet da napadnu Irak.

Problem je, pored toga, što su neki od navedenih optuženih u zapadnim (naročito preookeanskim) zemljama likovi kompjuterskih igara zajedno sa Hitlerom, Staljinom ili Sadamom Huseinom (naročiti njim u poslednje vreme). To je javno mnjenje predano stvarano kompjuterskim igricama i hollywoodskim filmovima. Dobrodošli u svet u kome živimo, odnosno kojim smo okruženi! „Kako se zove Princ Čarls?“, pita reporter, „Vilijam!“, stiže odgovor (snimljeno u južnoj Kaliforniji, program BBC-a, emitovao B92).

Pretpostavka C – posledice (ne)saradnje sa Tribunalom su veoma ozbiljne. Sadašnji i, po svemu sudeći, budući ministar spoljnih poslova g. Svilanović kaže da ukoliko ne saradujemo sa Tribunalom, nećemo dobiti finansijsku pomoć. Na domaćoj političkoj sceni, na kojoj su raznorazne mistifikacije uobičajena pojava, ovakva, jasna i precizna izjava je svakako nešto što treba pozdraviti. Nažalost, g. Svilanović nije potpuno u pravu – posledice nesaradnje su daleko teže. Ne radi se samo o uskraćivanju pomoći, bez obzira da li se radi o američkoj (mešto manja), ili evropskoj (nešto veća), već o našoj punoj političkoj, ekonomskoj i institucionalnoj integraciji u svet. Primera radi, izjašnjavanje američkog Kongresa o tome da li oni smatraju da ispunjavamo sve uslove koje su nam postavili (odloženo za 15. juni, sada imaju preča posla) direktno je vezano za glasanje američkih predstavnika u međunarodnim finansijskim institucijama, poput MMF-a i Svetske banke. Ne samo da se radi o glasanju u užem smislu reči (SAD imaju 17,10% glasova u obe institucije), nego se radi i o uticaju koji američki predstavnici imaju na predstavnike drugih zemalja u ovim institucijama i načinu na koji će oni glastati. A nepovoljne odluke MMF-a, na primer, znače ne samo obustavljanje realizacije kreditne linije u okviru postojećeg aranžmana (EFF), već stvaranje loše reputacije zemlje u svetskoj finansijskoj zajednici, naročito stvaranje lošeg signala za investitore. Treba se setiti vremena kada nismo bili članovi MMF-a i kada nije imao ko da kontroliše domaću makroekonomsku politiku.

Dakle, ključni element priče je da je saradnja sa Tribunalom postala preduslov koji je neophodno ispuniti na putu integracije ove naše nesretne zemlje u normalan svet. A ta integracija znači puno uključivanje u svetsku zajednicu, naročito u pogledu međunarodne podele rada, pristupa finansijskim tržištima, ali i nešto šire posmatrano u izgradnji institucija kakve poznaju moderne tržišne privrede, odnosno demokrajje. Primera radi, g. Paten je saradnjom sa Tribunalom nedavno uslovio nastavljjanje procesa stabilizacije i asocijacije sa EU. Ovim se vraćamo na ključno pitanje: da li možemo sami, odnosno da li nam je potrebna nova međunarodna izolacija, budući da je to cena koja treba da se plati ukoliko se ne saraduje sa Tribunalom.

Ukratko, na osnovu iznetih pretpostavki, izvesno je da su troškovi nesaradnje sa tribunalom prohibitivno visoki. Drugim rečima, nesaradnja sa Tribunalom, usled visine tih troškova, prestaje da bude razborita opcija. Zaključak: saradnji sa Tribunalom ne postoji alternativa.

Postoji jedna škola mišljenja koja zastupa drugojačije stanovište i čiji se stav svodi na sledeće: mi moramo da sačuvamo naše nacionalno dostojanstvo, što u prevodu znači da ne treba da saradujemo sa Tribunalom. Ponekad se ovaj stav rezimira sloganom: „Dostojanstvo nema cenu”. Dve stvari povodom ovoga. Prvo, dostojanstvo obično ima svoju cenu, što će reći da se ono stiče tako što se plati određena cena, poput lišavanja nekih stvarčica – ljudi bez dostojanstva su oni koji nisu spremni da plate tu cenu. Drugo, nismo li nedavno, tokom 1990-tih godina, imali prilike da uživamo u nacionalnom dostojanstvu koje je proizlazilo iz nesaradnje sa Tribunalom i svim drugim institucijama. Da li je naše pamćenje toliko kratko?

Postoji druga škola mišljenja koja postavlja pitanje: da li nam puna saradnja sa Tribunalom garantuje dobar rezultat? Da li će, na primer, pošto ispručimo g. Šljivančanina, međunarodna zajednica početi da nam postavlja nove uslove tipa da se odrekemo Kosova ili da pristanemo, na primer, na eventualnu reviziju Dejtonskog sporazuma kojom se ukida Republika Srpska? Drugim rečima, da li ćemo našom popustljivošću, odnosno punom saradnjom sa Tribunalom, dati signal da podležemo pristisku, pa će nam se isporučivati novi, po nas neprijatni zahtevi? Ovakvo razmišljanje zasniva se na pretpostavci da politika međunarodne zajednice prema nama zavisi od nas samih, dakle, zasniva se na narušavanju pretpostavke A o egzogenosti politike međunarodne zajednice. Shodno tome, uverljivost ove škole mišljenja treba sagledati na osnovu uverljivosti pretpostavke A.

Kako se prema ovom zaključku, odnosno generalno, prema pitanju saradnje sa Tribunalom odnose domaći političari?

Najčešće se javnosti u pogledu saradnje sa Tribunalom obraćao g. Koštunica, doskorašnji savezni predsednik. Potpuno je razumljivo da se njemu, kao vrsnom pravniku, „pri pominjanju Tribunala okreće stomak”, ali ipak ostaje nejasno šta je predsednik države čija budućnost u velikoj meri zavisi od saradnje sa Tribunalom želeo da postigne ovakvom izjavom. Sledeća karakteristična izjava g. Koštunice je retoričko pitanje „Koliko još srpskih predsednika treba da ode u Ševeningen, pa da Karla del Ponte bude zadovoljna?” Cinici bi odgovorili – nema više živih, svi dostupni su već tamo. A što se svrhe ovakve izjave tiče, treba videti pretpostavke A, B i C, pa na osnovu toga treba oceniniti i njenu svrsishodnost. Konačno, tu je i izjava: „Mi treba da saradujemo sa Tribunalom, ali tu treba imati mere.” Videti pretpostavku B.

Ostaje nejasno šta je sve g. Koštunica kao iskusan političar hteo da postigne ovim izjavama, osim sticanja određenog kapitala u partijskoj politici i jačanja sopstvene političke popularnosti, naročito među onima koji do jeseni 2000. nisu ni čuli za njegovo ime. Da vidimo šta su mogući motivi. Na primer, da preventivnom odbojnom pričom utiče na međunarodnu zajednicu, odnosno Tribunal, da umanje njihove zahteve. Ukoliko bi to bilo moguće, onda pretpostavka A ne stoji. Drugim rečima, za validnost ove teze, potrebno

je, nezavisno od rezultata koji je g. Koštunica postigao i uverljivosti takvog motiva, oboriti pretpostavku A. Sledeći mogući motiv g. Koštunice je da inicijalnim negativnim stavom o saradnji podigne političku, odnosno finansijsku kompenzaciju međunarodne zajednice koja će se dobiti pri saradnji (može se čitati pri svakoj isporuci). To je, naravno, moguće, ali je čudno što se g. Koštunica maksimalno distancirao od svake kompenzacije te vrste. Političar koji se distancira od svojih uspeha radi direktno protiv sebe, a g. Koštunica nema taj običaj.

Sledeći relevantan političar, g. Đinđić, Tribunalom se bavio *ad hoc*, kao što se *ad hoc* bavi gotovo svim stvarima. Kada je video da je đavo odneo šalu, tj. na Vidovdan 2001. godine, hrabro je uzeo vazduh i doneo uredbu (*sic*) kojom je izručio g. Miloševića Tribunalu, budući da je postalo jasno da u suprotnom nema ništa od Donatorske konferencije, opraštanja dugova i sličnih detalja. Tribunalom se g. Đinđić bavi uglavnom prilikom poseta zvaničnika Tribunala, naročito tužilaštva Beogradu (ili programskim posetama Vašingtonu) uzgrednim komentarima tipa „ukinućemo mi taj član Zakona” (misli se na Zakon o saradnji sa Tribunalom), što, između ostalog pokazuje i njegov odnos prema Narodnoj skupštini, prepun uvažavanja.

Ostali političari, odnosno državni zvaničnici, poput g. Svilanovovića ili g. Čovića, na primer, često upozoravaju na neke od posledica nedostatka saradanje sa Tribunalom, ali se trude da se u političkim akcijama, barem javno, uglavom drže podalje od donošenja ključnih odluka.

Dakle, zaključak je da sa Tribunalom treba sarađivati zbog toga što ne postoji niti jedno bolje rešenje. Međutim, postoji prilično rašireno stanovište da sa Tribunalom treba sarađivati zbog toga što je to za nas jako dobro rešenje, budući da ćemo se tako „součiti sa prošlošću” i „izboriti sa srpskim nacionalizmom”, kao najvećim zlom koje nas okružuje. Kako bi razmotrili validnost ove druge teze, treba uneti dve nove pretpostavke.

Pretpostavka D: politička energija jednog društva je ograničena, ona može da se upotrebljava alternativno, na realizovanje alternativnih političkih projekata.

Pretpostavka E: srpski ili bilo koji drugi nacionalizam nije osnovni, još manje jedini problem sa kojim se suočavamo.

Opet, kao koncesija neekonomistima, sledi kratko obrazloženje navedenih pretpostavki.

Što se tiče pretpostavke D, savremena politička ekonomija bavi se alternativnom upotrebom ograničene političke energije. Ključno pitanje je: koja je to najvažnija tema dana? Ukoliko je to nacionalizam, onda se bavimo borbom protiv nacionalizma, na primer, i ne možemo tu istu političku energiju koristiti za osmišljavanje i sprovođenje institucionalne reforme. Opet govorimo o propuštenoj prilici – oportunitetnim troškovima, što bi rekli ekonomisti. Narodne poslovice govore o plaćanju ili na mostu ili na ćupriji, odnosno o jaretu i njegovoj novčanoj protivvrednosti.

Finalna pretpostavka – da li je nacionalizam najveći problem Srbije danas? Ne zalazeći u problem definisanja nacionalizma (odnosno, šovinizma i ksenofobije), ključno pitanje je kakav je danas uticaj nacionalizma na

društvene tokove. Da li nacionalizam danas sputava svaku normalnu ljudsku javnu komunikaciju, kao što je to činio pre desetak i više godina, u vreme kada se „događao narod”, kada je Ante Marković javno proglašavan za ustašu, kada su politička pravila pristojnosti (kako navodi g. Amadeus, valjda se Rambo tako preziva) nalažala da se muslimani nazivaju balijama (dobro, može i mudžahedinima i Turcima), a g. Vučelić je poručivao sa TV ekrana: ko drukčije kaže, kleveće i laže, posle čega ide Dnevnikov dodatak? Takav nacionalizam je opasan zato što paralizuje društvo, isisavajući svaku političku energiju koja može da se korisno upotrebi na drugom mestu. Da li neko danas vidi takav nacionalizam u Srbiji?

Kao što je u jednoj skorašnjoj prepisci na sličnu temu napisao g. Antičić, srpski nacionalizam je poražen, a ja dodajem da je taj poraz ostavio Srbiju razrušenu i urušenu, kakvu zemlju obično ostavljaju nacionalističke avanture takve vrste.

Da li se zaista, u svetlu pretpostavke D, danas vredi boriti protiv srpskog nacionalizma tako da to bude osnovni, ako ne i jedini prioritet? I to sve u društvu koje je daleko od tržišne privrede i vladavine prava onoliko koliko je američki jug bio daleko od rasne ravnopravnosti sredinom XIX veka. Da navedemo samo neke probleme: usporen proces privatizacije, nerešen problem denacionalizacije, sporo restrukturiranje realnog sektora, nizak nivo novih privatnih investitora, nivo stranih direktnih investicija daleko ispod očekivanog, spori ulazak stranih banaka, neizgrađenost institucija tržišne privrede, kašnjenje zakonodavne reforme, neefikasno i, po svemu sudeći, ne baš nepristrasno pravosuđe, organizovani i običan kriminal, ekstenzivna državna intervencija, nedovoljna konkurentnost domaće privrede, niska i nestabilna stopa privrednog rasta, visoka stopa nezaposlenosti koja uskoro može i da poraste, veliki broj siromašnih. Toliko, bez ulaska u detalje.

Sve navedeno, kao i ono što nije navedeno, po mišljenu mnogih nije najbitnije – najbitnija je borba protiv (srpskog) nacionalizma. Kako se to borimo protiv srpskog nacionalizma? Veoma je popularno suočavanje sa prošlošću – pod time se podrazumeva suočavanje sa zločinima naše strane diljem bivše SFRJ. Sa svim onim zločinima koje su u ime Srba i Srbije, ili u svoje lično ime, počinili pripadnici vojske, policije, para-vojnih formacija, para-policijskih formacija ili naprosto pljačkaško-ubilačke horde raznih provenijencija i inokosne protuve. Ipak, ne sporeći da je ovaj segment naše prošlosti veoma bitan, odnosno da je suočavanje sa njim potrebno, lično smatram da suočavanje sa prošlošću treba da, između ostalog, sadrži i sve one pokradene i falsifikovane izbore, uništene institucije, srozane elementarne ljudske standarde, kriminalizaciju privrede, negativnu kadrovsku selekciju, eliminaciju elite i, što je najgore, propuštenu priliku koju je ova zemlja imala pre oko petnaestak godina. Ukoliko se već suočavamo sa zločinima koji su u naše ime činjeni prema drugima, onda bi mogli malo da pogledamo i na šta mi to ličimo ili smo ličili 6. oktobra ujutro.

E sad, postoje zagovornici teze da ne može da bude uspešne reforme, dok se mi ne suočimo sa prošlošću, odnosno dok se mi ne izborimo sa (srpskim) nacionalizmom. Prvo to, (ukoliko treba i do zabavišta), a posle toga,

ukoliko neko to preživi, možemo da gradimo novo društvo. „Promenićemo lice naše zemlje, promenićemo (nacionalističke) duše naših ljudi!” („Jutro” Puriše Đorđevića). Zagovrnici ove teze nisu dosad ponudili niti jedan jedini argument u njen prilog, tj. u prilog teze da je borba sa nacionalizam (pretpostavljam pobeda) preduslov suštinske reforme. A upravo na osnovu pretpostavke D i njenog obrazloženja, može se tvrditi suprotno: ili će prioritet ovog društva biti da se bori protiv nacionalizma, ili će se okrenuti budućnosti.

No, pretpostavimo za trenutak da je tačno stanovište da sa Tribunalom treba sarađivati zbog toga što je to za nas jako dobro rešenje, budući da ćemo se tako „součiti sa prošlošću” i „izboriti sa srpskim nacionalizmom”, kao najvećim zlom koje nas okružuje. Onda je ključno pitanje: da li Tribunal zaista može da nam pomogne u tome? Neću da se upuštam u ocenu dosadašnjeg rada Tribunala. Samo jedan citat: „Proces protiv Slobodana Miloševića traje već godinu dana, ali jedini čovek kome je do slavlja je sam optuženi!” Citat nije iz „*Velike Srbije*”, ili slične literature, već je u pitanju londonski „*The Economist*”. Ne bih dalje o Tribunalu.

Vladimir N. Cvetković¹

Intelektualci u Srbiji

(Dometi i ograničenja parapoličkog angažmana)

Pod pojmom „intelektualac” u ovom radu podrazumevaćemo modernog društveno ili politički angažovanog duhovnika humanističke provenijencije. Njegovo glavno polje delovanja jeste građanska javnost u kojoj on izlaže svoje zamisli, kritike/osude, proziva druge zbog akteulnog društvenog stanja i (ne)delovanja političkih aktera i sl., pri čemu uglavnom parazitira u strukturama aktuelne moći i to na više-manje nereflektovan način ali uvek uvek uz visoko razvijenu samosvest o svom „pozivu” i/ili adekvatnoj „društvenoj odgovornosti”. U javnost, po pravilu, intelektualac dolazi sa univerzitetskih katedri, ili iz profesionalnih i strukovnih udruženja i kulturnih institucija, političkih organizacija, medija... ili pak, što je najređe i gotovo zanemarljivo, iz vlastitog doma. Kako god, društvena uloga koja se tom prilikom igra jeste tvorenje, tumačenje i promovisanje odgovarajućeg pogleda na svet. U tom smislu intelektualci nisu ništa drugo do *sekularizovani propovednici Dobra*, specifični moderni ujedinitelji antičke agore i hrišćanske misije, sa svim opasnostima koje takva eklektička smeša sobom nosi.

Imajući u vidu gore navedeno određenje, pod angažovanim intelektualcima humanističke provenijencije podrazumevamo šaroliko društvo „intelektualaca-društvenjaka” u koje spadaju pesnici, romanopisci i drugi književnici i književni kritičari, novinari časopisa i dnevnih novina, razni profesori sociologije, filozofije, psihologije i drugih tzv. društvenih nauka i dr. Svi oni pokušavaju da u svom javnom nastupu (p)održavaju privid „kritičnosti” i veru u vlastitu misiju koja o(p)staje neokrnjena prljavom real-politikom. Upravo je insistiranje na poziciji raspetog *homo duplex*-a između „angažmana” i „čiste teorije”, ili politike tj. delanja „u ime principa”, uslovalo da rečena vrsta inteligencije postane paradigma za intelektualce kao takve. Na taj način se u javnom mnjenju izbrisala granica između njih i onih intelektualaca koji odbijaju političko angažovanje, ili pak, kada ga već prihvate, prestaju da budu kritički posmatrači, već postaju ono što jedino tada i mogu biti: aktivni političari.

I

Ukoliko ostavimo po strani odveć zavodljive nariacije o „suštini” onoga što se imenuje kao „intelektualac” – takve rasprave inače neizbežno vode u naklapanja o „autentičnosti”, izneveravanju nekakvih bistrih „izvora duha”, „istine” i sl., ili pak u ishabane šablone o intelektualcima kao društvenoj

1 Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu, Filozofski fakultet u Novom Sadu

savesti, (polu)izopštenim moralnim gigantima koji opominju bolesnu zajednicu da je zaboravila na „prave vrednosti” itd. – kada se, dakle spustimo na istorijsko tlo na kome i od koga živimo, onda najpre moramo pokušati da odgovorimo na pitanje kako su nastali i čime se odlikuju srpski intelektualci?

Za početak, valja podsetiti da svekolika srpska inteligencija nastaje sa srpskom modernošću, a srpska modernost – to je, pre i iznad svega – nastanak srpske države. Premda ne mora biti neko istorijsko pravilo, u srpskom slučaju zasebna država je bila ključni zamajac modernosti u raznovrsnim značenjima te reči. I upravo tu, u korenu nastanka novovekovne srpske državnosti, odnosno modernosti, možemo identifikovati mesto raskola u inače prirodno rascepljenom telu svake, pa tako i srpske inteligencije, odnosno intelektualaca. Sudbinsko mesto raskola između srpskih intelektualaca i zajednice s jedne, odnosno raskola intelektualaca unutar vlastitog „esnafa” s druge strane, posebno kada su u pitanju ideologije i real-politika, jeste temeljna, i do naših dana trajuća – *nedovršenos*t srpske nacije. Takvu – nacionalno „neodređenu” situaciju imamo i danas, na početku XXI veka: srpska nacija je još uvek neoblikovana kao građanska politička zajednica, pri čemu je dodatno prisutna i stara konfuzija u pogledu samog imenovanja te nacije gde se još neutešno brka etničko i nacionalno. U tom smislu treba razumeti i onaj stari, danas možda konačno okončani spor u glavama srpske inteligencije po pitanju „prvenstva” između tzv. srpstva i jugoslovenstva.

S druge strane, političke i druge vrednosti koje prihvataju srpski intelektualci, uslovljeni su njihovim mestom u domaćoj društvenoj hijerarhiji, posebno u onome što se zove državna nomenklatura. Na tom osnovu moguće je i čisto historiografski omeđiti nekoliko perioda u nastajanju srpske inteligencije, odnosno intelektualaca.

Najpre, sami počeci srpske državnosti koji su bili obeleženi dolaskom Srba iz Austrougarske u tadašnju kneževinu Srbiju. Reč je o „strancima” istog etničkog porekla, ali, i to je ono što se zaboravlja – ljudima sa istim političkim i nacionalnim ambicijama kao i domaće stanovništvo. Važno je uočiti da određeni deo školovanih Srba ”prečana” dolaze na čelna mesta u prvim srpskim državnim institucijama u vreme njihovih rudimentarnih formi, onda kada uistinu još nije bio definisan ni državni prostor Srbije, a još manje njeno društveno telo. Najzad, ta kadrovska bujica iz „preka” trajala je relativno kratko i teško da bi na osnovu jedne istorijske epizode s početka XIX veka mogli da govorimo o nekakvoj endemskoj sklonosti ili odbojnosti Srbije spram onog Drugog. Ulaženje u takvu vrstu retorike obično je izraz neke duhovne samozapuštenosti ili lične osujećenosti koja inače nije strana nekolicim, posebno onim kvazievrop(ej)skim delovima srpske intelektualne scene.

Umesto toga, za naše potrebe mnogo je probitačnije i zanimljivije govoriti o drugom periodu srpske državnosti, koji je ujedno obeležen i nastankom, pa dobrim delom i sazrevanjem srpske intelektualne scene. Pod tim periodom podrazumevam godine stvarnog državnog osamostaljivanja Srbije i analogno tome, *sistemskog* obrazovanja njenih intelektualaca. Štaviše, oni po prvi put dobijaju svoje kakvo-takvo *strukturno* mesto u zajednici. Reč je o sedamdesetim i osamdesetim godinama sada već preprošlog, dakle – XIX veka.

U to vreme u Srbiji nailazimo na pojavu koja izvire iz klasičnog koncepta modernizacije kao liberalno-demokratskog projekta. Podrazumeva se da je to samo jedan od mogućih modusa modernosti, koji, inače, poznaje i bezbroj različitih eklektičkih izdanja, uključujući tu i one prividno ili stvarno protiv-liberalne. Time hoću da kažem, nasuprot shematizmu sklonim domaćim teoretičarima liberalizma, da ne postoji nikakva liberalno-demokratska paradigma kao takva, pogotovo ne ona koja je nacionalno obezličena ili ispražnjena! Srbija tu nije nikakav izuzetak. Uostalom, dovoljno je pogledati istorijske preglede nastanka i razvoja bilo koje zapadno-evropske države.²

Današnja sklonost, uglavnom zapadnih političkih teoretičara da pod firmom „univerzalnih vrednosti” i „multikulturalizma”, problem nacije i tradicije guraju pod tepih, te da o njima govore kao o „zastarelim”, „neaktuelnim”, ponekad čak, sasvim paradoksalno, i kao „neistorijskim” fenomenima savremenosti, izraz su određene ideološke racionalizacije globalnih odnosa moći. Na te stereotipije obično se lepe „politički korektni” intelektualci zemalja u „tranziciji”, oni koji vazda očekuju realizaciju nekakvih „stvarnih”, nazovi „autentičnih” vrednosti – nekada komunizma i opšte jednakosti/pravednosti, danas liberalizma i svemogućeg tržišta.

Sedamdesetih i osamdesetih godina 19-og veka u Srbiji nailazimo na školovanu inteligenciju, generaciju koja se prvi put u kontinuitetu sistemski školuje u zemlji i inostranstvu, i koja je, recimo i to zbog prethodnih opaski – autentično „srbijanska”, što god da to značilo. Prvi pravi sloj srpske inteligencije, kao studenti, najčešće državni stipendisti, po okončanju školovanja su se po pravilu vraćali iz inostranstva, preuzimajući tom prilikom glavne državne funkcije. Ono što je tu posebno zanimljivo, jeste da su gotovo svi oni od reda u ideološkom smislu nacional-romantičarski liberali! Drugim rečima, u jednoj tek proto-modernoj državi, koja tek što je izašla iz teškog zagrljaja uveliko dekadentnog carstva azijskih Osmanlija, domaći liberali, tj. učeni ljudi odgojeni u pravom „evropejskom duhu”, vode glavnu reč u srpskoj državi, zauzimaju ključne političke i ekonomske pozicije, i sve to vođeni idejom o stvaranju nove političke zajednice zasnovane na jedinstvenoj kulturnoj prošlosti, odnosno zajedničkom istorijskom iskustvu ljudi istog jezika i etničkog porekla. Takvi liberali, u ono vreme sasvim analogni aktuelnim evropskim liberalima, postaju glavni državni činovnici, rečju – postaju država. Utoliko se na izvestan način ponavlja zapadnoevropsko iskustvo prožimanja birokratije i inteligencije: jedan novi – nacionalni duh postaje zakonodavan, tj. uniforman i obavezujući. On nije diskriminatorni (kako su ga docnije tumačili jugo-nacionalisti komunističke provenijencije), već je naprosto moderan, na isti način na koji je to bi tadašnji uzor demokratije – francuska nacija.

Ipak, pri svemu svemu tome postoje i brojna ograničenja koja se često previdaju. Pored ostalog, brojnost srpskih liberala je nedovoljna, ponegde

2 U tom kontekstu za domaće prilike je od izuzetne važnosti knjiga Jael Tamir: *Liberalni nacionalizam*, Filip Višnjić, Beograd 2002. Takođe vid. i informativni i indikativni pregled nastanka nacionalne države u: Hagen Šulce, *Država i nacija u evropskoj istoriji*, Filip Višnjić, Beograd 2001.

čak zanemarljiva. Naime, za stvaranje uistinu moderne (evropske) države entuzijazam srpskih liberala nije bio dovoljan. Njihova malobrojnost s jedne, odnosno društvena neslojevitost srpskog društva s druge strane, bili su odlučujući faktor potonje srpske državne stagnacije i tzv. odocnele modernosti. Najbolji svedok toga u ovom slučaju jesu konkretne brojke: prema podacima iz statističkih izvora na prelazu između dva prošla veka³, vidimo da u ukupnom korpusu tzv. inteligencije, koja u ovom slučaju podrazumeva državni aparat, dakle birokratiju, elitu vojske i ostale u državnoj nomenklaturi, uključujući tu i sveštenike, kao i razna „slobodna zanimanja”, u ondašnjoj Srbiji ima svega 11.750 ljudi. Kada se izdvoje slobodna zanimanja (advokati, lekari, veterinari, profesori, književnici...) onda se taj broj svodi na svega 1.195 ljudi. Stvari stoje još dramatičnije kada redukujemo pojam „inteligencije” i svedemo ga na „intelektualce”, tj. one koji učestvuju u javnom diskursu i koji dolaze iz sveta javnog mnjenja, opšte uzev – kulture, univerziteta, štampe itd. Kako nam kazuju statistički podaci, njih je tada u Srbiji, sve zajedno – 230 duša! Bilo koji sud o srpskoj inteligenciji, posebno intelektualcima, mora o ovim statističkim „banalnostima” da vodi računa.

Zaključujemo da ovde „modernizacijski problem” nije bio u tome što srpska inteligencija, navodno, nije postala deo državne birokratije.⁴ Naprotiv, ona je to postala odmah, i to gotovo u potpunosti. Problem je u tome što školovanih ljudi u Srbiji naprosto nije bilo dovoljno: ni za birokratiju, tj. državu, još manje za zajednicu, tj. građansko društvo. Kada toj činjenici pridodamo pogibije u potonjim balkanskim ratovima, i pogotovo stradanja u I svetskom ratu kada je ionako malobrojna srpska inteligencija bila doslovno desetkovana, onda tek možemo imati načelnu sliku društvene (ne)moći srpske inteligencije.

II

Ipak, vremenom data priča dobija svoj drugi tok. U uslovno rečenom „trećem” periodu razvoja inteligencije u Srbiji, onom između dva velika svetska rata, formira se intelektualna scena koja je nama reper za sva promišljanja kojima smo danas skloni. Međuratna generacija intelektualaca se uvećala delom zahvaljujući bitnom proširenju države, a delom zahvaljujući višegodišnjem mirnom razdoblju u zemlji, što je za srpske prilike sasvim vanredno istorijsko stanje. U svakom slučaju, ono što danas nazivamo intelektualcima svoj razvijen oblik u srpskom slučaju dobija upravo tokom datog istorijskog perioda. Rečju, intelektualci iz međuratnog vremena u mnogome su odredili ono što mi danas jesmo.

U vreme između dva svetska razaranja, tokom stvaranja transnacionalne monarhije, u zemlji Srbiji, kao pukom administrativnom delu novoformirane

3 Popis stanovništva u Kraljevini Srbiji 31. decembra 1900. godine, cit. prema: Ljubinka Trgovčević: „Srpska inteligencija u XIX veku – zapadni i istočni uticaji”, u – Evropa i Srbi, Istorijski institut SANU, Pravoslavna reč – Novi Sad, Beograd 1986.

4 Tako zaključuju priloženi štreberi „modernizacije” i pronalazači tople vode zvane „stereo-tipi o...”.

Jugoslavije, nastavljaju da cvatu gotovo sve poznate moderne ideologije. Na delu se iskušava borba modernih, dakle evropskih političkih ideja. Naglašavam – sukob modernih evropskih ideja, a ne neki izmišljeni sukob „modernosti” i „tradicionalizma” ili „modernih” i „nemodernih” – kako to danas neki domaći intelektualci pojednostavljeno i manihejski predstavljaju. Ipak, možda najznačajniji politički fenomen tog vremena očituje u pomodnoj ideološkoj transformaciji tzv. građanskih intelektualaca. Naime, prvenstveno iz negdašnjeg kruga nacionalnih liberala, tj. nacionalno-romantičarske inteligencije, nastaje njihova, u modernom smislu te reči, opozicija – *socijalistički* intelektualci. Premda nemaju svoje jače izraženo socijalno uporište (zemlja je i dalje ogromnim delom agrarna, tj. seljačka), rečeni intelektualci, mahom potomci liberalnih, ali i konzervativnih ideoloških krugova, s posebnom gorljivošću koja je karakterisala njihove internacionalne drugove, obušili su se na sve što je „buržoasko”, što je inače, veoma često, upravo njihovo vlastito socijalno poreklo. Tom prilikom oni su obično neutješno brkali društveno s nacionalnim iz čega je sledilo gotovo potpuno odsustvo odgovornosti za demokratsko, odnosno građansko uobličenje srpske nacije.

U tom haosu ideologije, ličnih kompleksa i pojmovnih magli, najčešće je prosperirao čudnovati eklektički spoj „narodnjaštva” i ideološkog sektarstva preko kojeg se nastojao ostvariti politički uticaj. Ponajbolji primer tog ideološkog kameleonstva jeste verovatno ključni srpski političar do danas – Nikola Pašić. Taj prvobitni politički izgnanik i disident, a potonji moćni premijer u veoma različitim vladama, bio je istovremeno i liberal i socijalni konzervativac, monarhista sa levičarskim pretenzijama, „nacionalni radnik” i kraljeva desna ruka, Srbin i promoter jugoslovenstva. Njegova politička delatnost i razmišljenje ostaće paradigma za većinu srpskih političara (kao i intelektualaca), koji će se sa većim ili manjim oduševljenjem prihvatati posla „zaštite” jugoslovenstva, sve to gotovo uvek uz osećanje nacionalne osujećenosti, ali i ponosne žrtve za „više ciljeve”.⁵

S druge strane, kao i mnogi drugi srpski intelektualci-političari pre i posle njega, Pašić je na neki način racionalizovao geo-politički položaj Srba i Srbije. U tom smislu ne bi smeli smetnuti s uma da su naši liberali, svagda po pravilu školovani na zapadnim vrednostima, uvek gajili posebne simpatije spram „majčice Rusije”, državi poznatoj po svemu – samo ne po liberalizmu. Zašto? Odgovor je jednostavan: jedino je carska Rusija pokazivala kakvo-takvo, nikad razume se „iskreno” razumevanje za srpske probleme na Balkanu. Srbi su u Rusiji tradicionalno videli državu koja je makar pokazivala nameru da ih „razume”, ako ne i zaštiti pred neobuzdanim i najčešće neprijateljskim interesima velikih zapadnih zemalja, država po pravilu sklonih da Srbiju prepuste Istanbulskom ili pak Bečkom dvoru. Utoliko je ta famozna „okrenutost Rusiji” izraz prirodnih *političkih instikata*, a nikako ne prihvatanja nekakvih

5 Čak i danas, kada razmišljaju o aktelnim političkim turbulencijama, domaći intelektualci radije koriste izraze kao što su Balkan, „ovi prostori”, „bivša Jugoslavija” ili odnedavno „jugo-istočna Evropa”, no jednostavno – Srbija. O tom specifičnom srpskom kompleksu više, ili možda niže vrednosti, tek treba da se izjasne domaći etnopsiholozi i njima slični „kulturni i naučni radnici”.

zasebnih ne-modernih vrednosti. Biti sa Rusijom konkretno je značilo brigu za opstanak države i nacije, i otuda je to „savezništvo” uvek bilo sve drugo samo ne borba za nekakve autentične „srpske”, „ruske” ili neke druge zasebne „slovenske” vrednosti.

Naravno, još manje se može govoriti o „pravoslavnom savezništvu” ili nečemu sličnom čemu su inače posebno skloni zapadni „analitičari” sa balkanoloških kurseva od mesec dana i za privremenu (medijsku) upotrebu. Znatno pak kasnije, između dva rata, jedan manji deo intelektualaca sa idejom sveslovenstva (koje dolazi iz Praga i delom Beča), pokušava da celu stvar real-politički operacionalizuje, no oni su realno sasvim marginalni u smislu političkog uticaja. Ono što je tu bitno jeste činjenica da u to vreme (20-e i 30-e godine XX veka) ključni problem domaće inteligencije postaje nacionalni problem: veza između etničkog porekla, liberalnog poretka i monarhijske vlasti. U napetosti između oktroisanog jugoslovenstva i nedovršene srpske nacije koja je tek zakoračila u građansko društvo, narasta problem identiteta države, pa tako i samorazumevanja i društvenog angažmana domaćih intelektualaca. Upravo u tom i takvom nesrećnom ideološkom ambijentu opstojavamo i danas.

III

Konačno, posle II svetskog rata, naša inteligencija je potpuno pod komunističkim kačketom. Razume se, u tom kontekstu stari problemi nedovršene nacije, odnosno građanski zapuštene države, samo su se dalje množili. Otuda mi danas baštinimo neveselo nasleđe komunističkog totalitarizma i monarhističke autoritarnosti, začinjjenih sa još jednim nesrećnim političkim poretkom – miloševićevskim režimom koji predstavlja bledu, ali zato ništa manje tragičnu kopiju prethodnih projekata. Svi su oni parazitirali na jugoslovenstvu koje im se činilo kao idealan politički okvir za rešenje etno-nacionalnih protivrečnosti, ujedno i kao dobar legitimacijski momenat „civilizovanosti” na jugoistoku Evrope (amerikanizacija Balkana).⁶ Zato je, između ostalog, i dobar deo današnjih srpskih intelektualaca preuzeo dati diskurs (retorika „evropejstva” i globalizacije kao „univerzalnih vrednosti”); njega smatraju naslednikom metanaracije o jugoslovenstvu, što će reći ne samo „naprednim” diskursom u odnosu na „retrogradni nacionalizam”, već i jedino „ispravnim”, „dobrim” ili etički korektnim stavom u manihejski pojmljenom svetu navodno fatalnog sudaranja „modernizacije” i „tradicionalizma”.

6 Jugoslovenstvo je možda zaista i bilo idealan koncept za prevazilaženje etnorasizma kod južnoslovenskih naroda, no upravo je taj idealistički momenat bio i glavna prepreka za stvarnu realizaciju datog političkog projekta. Svagda stvarano i održavano spolja (velike sile), a modelirano sa vrha domaće političke scene, jugoslovenstvo nikada nije bilo u prilici da sazre kao demokratski politički projekat, već je uvek bilo legitimacijski momenat nekog autoritarnog ili tiranskog režima. Problem svoje vrste jeste srpska prijemčivost na državu pod imenom Jugoslavija. Posle inauguracije čudnovate Zajednice Srbija i Crna Gora, verovatno da priča o Jugoslaviji zauvek odlazi u prošlost, a sa njom i konroverze u domaćoj inteligenciji po pitanju vlastitog identiteta.

IV

Ako ostavimo po strani ideološke ostrašćenosti i protivurečnosti po pitanju samopoimanja, ono što čini dodatnu (negativnu) specifičnost savremenog domaćeg intelektualnog podneblja jeste izobilje intelektualne patetike i političke retorike koja, po pravilu, ostaje „nepokrivena” stručnim radom i angažmanom. *Mnogo priče bez pokrića*, to bi, u najkraćem, bila dijagnoza domaće intelektualne scene. Drugim rečima, višak učešća u javnom životu nauštrb struke, ili, što je isto: mnogo retoričke, malo delatne inteligencije.

Intelektualci u Srbiji, baš kao i njihove evropske kolege, rado se angažuju u ime Ideje, Pravde, Dobra i sl., a čak možda i češće od drugih direktno ulaze u političko polje, ne retko postajući vodeće ličnosti političkih partija. Naravno, ovaj iskorak u neposrednu politiku sam po sebi ne predstavlja ništa loše. Neki intelektualci će u tom konkretnom političkom angažmanu proći bolje, neki gore. Jedni će, možda, biti obeleženi kao nemoralni, drugi kao neuspešni, treći kao bezvredni itd., no sve to je deo političke utakmice i nema direktne veze za njihovim predašnjim ili potonjim statusom intelektualaca. Problem s tim imaju oni iz intelektualnog jata koji ili zavide ili preziru svoje bivše kolege, a sada političare. Njihova nesreća je što sami nisu kadri da se otvoreno upuste u politiku, pri čemu ne žele da se liše moći, odnosno borbe za uticaj. Nasuprot njima, intelektualci koji su zakoračili u svet politike i tu opstaju, vrlo dobro znaju da pravila iz „prethodnog života” više ne mogu da služe kao neki aksiomi moralnosti, baš kao što političko trajanje ne može biti izjednačeno sa korupcijom ili trgovinom poslaničkim glasovima.

Pravi problem, u stvari, nastaje onda kada intelektualci postaju *parapolitičari*, onda kada nastoje da budu javna savest društva, da budu pitani i da ih se sluša, – sve to i mnogo više od toga, – ali da sami ne snose konsekvence za svoj angažman, niti da imaju odgovornost za (ne)počinjeno. Uz puno moralisanja i teških reči, ovi pseudopolitičari kritikuju, odnosno napadaju sve ono što sami čine u svom pozivu i ličnom životu: počev od stručne lenosti i inercije, sve do otimanja tuđeg ili tajne privatizacije javnog dobra. Tako se nasilno prekidaju plodne tradicije, vode polemike uvek oko tuđe odgovornosti, pronalaze i denunciraju „izdajnici” ili „zločinci” itd, sve to uz brojna lažna predstavljanja (asistenti se legitimišu kao „profesori”, početnici kao „eksperti”, a amateri kao „analitičari”), kao i bezočno svojatanje tuđeg rada, uključujući tu i nelegitimno preuzimanje redakcija (specifična intelektualistička „privatizacija” ili kićenje tuđim perjem), kršenje internih i javnih dogovora, bezočnu trku za donacije, dve stolice itd.

Većina domaćih humanističkih intelektualaca – sa i bez navodnika, uporno „zaboravlja” da izlazak u javnost, pogotovo pod firmom „nezavisnog intelektualca” podrazumeva sticanje stručnog legitimiteta u vlastitoj profesiji. Valja nešto vredno proizvesti da bi se sa tim moglo pred javnost i onda meritorno suditi o pojavama koje struktuiraju i intrigiraju javno mnjenje. U suprotnom ostaju samo ideološki pokličići, lamentiranje nad stvarnošću ili ogovaranje neistomišljenika pod plaštom društvene analize. Na žalost, naš intelektualni svet, posebno onaj društvenog usmerenja, hronično pati upravo od

nedostaka dela, tj. stručnih radova. Pri tome ne mislim samo na vredna dela, već na ukupnu produkciju.⁷ Pogledajte samo, primera radi, koliko je uistinu *stručnih knjiga*⁸ iz oblasti društvenih nauka izašlo u Srbiji za poslednjih par decenija. Uporedite taj broj sa silnim „analitičarima” društvenih, političkih, kulturnih i sličnih (ne)prilika kod nas, pre svih sa onima koji sebe krste kao „nezavisni intelektualci”, pa ćete onda jasno videti koliki je jaz između njihovih reči i dela, stručnosti i arbitramosti, skribomanije i skromnosti, najzad – etičke i profesionalne odgovornosti. Ljudi bez ijedne stručne knjige nameću se kao sveznajući analitičari naše stvarnosti, i to je ta – jedna istina naše intelektualne scene. To je, konačno, jedina stvarna „izdaja intelektualaca” o kojoj se ovde može s pouzdanjem govoriti.

Pri svemu tome, usled univerzalno važeće disperzije modernih vrednosti, kao i odsustva nominalno dominantnog ideološkog polja s jedne, odnosno lokalnog problema nedovršene nacije i građanski zapuštene države s druge strane, domaća intelektualna scena ostaje neodlučna kojim putem napred: da li i dalje slediti onaj stari na kome se traži ili glumi Mesija i prosvetljuje (danas se kaže: „edukuje”) neprosvećeni narod, ili možda pre držati se proverenih trgovačkih (po potrebi kritičko-apologetskih) usluga i time hraniti režim i njegovu opoziciju?

Kako se čini, domaći intelektualci, u pretežnom broju, najmanje su spremni da se zapute tamo gde je realno najteže, pa tako i najmanje unosno: utoliko trezveno sagledavanje, tj. razumevanje i tumačenje tokova društvene stvarnosti ostaje tek u potenciji. U ovom poslednjem „angažmanu” nema toliko svetla pozornice, bučne savesti i „žrtve” za opšte dobro, kao što nema mesta ni drugim vrstama pukog moralisanja i pozivanja na „više vrednosti”, ali zato ima mesta onome što odvajkada stoji u korenu ljudskog duha: radoznalosti, entuzijazmu i volji da se svet upozna, samim tim i promeni. Podrazumeva se da rezultati tog posla moraju biti konkretni i predloženi stručnoj i široj javnosti.

Najzad, u aktuelnim domaćim okolnostima tek ostaje da se vidi kakav će biti ideološki profil i angažman naših intelektualca koji ubuduće više neće prebivati u jednostavnom referentnom okviru komunističke ili mилошевиćevske autoritarnosti. Kako stvari sada stoje, stare ideološke matrice samo se lako preoblače u nove liberalističke fraze, prazne isto onoliko koliko i njihovi prethodeći oponenti.

7 Nema sumnje da vrednost intelektualnog dela nije u kvantitetu, već u kvalitetu. Ovde nije reč o pukom broju, već o stručnoj „težini” o kojoj svedoči, tj. odlučuje naučna zajednica. Premda je ona kod nas prilično skromnog obima, to ne znači da je nema. Pre će biti da ona nema o čemu da diskutuje, ukoliko, dabome, zanemarimo tračeve i neizbežne surevnjivosti. Tamo gde se kalendarska godina u kojoj izade više od par stručnih knjiga u oblastima društvenih/humanističkih nauka računa kao izuzetak, zaista ne možemo govoriti o ispunjenosti profesionalnih dužnosti, još manje o duhovnoj (profesionalnoj), pa tako i etičkoj odgovornosti domaćih intelektualaca.

8 Ovde, naravno, ne mislim na zbirke nepovezanih članaka i publicističkih napisa koji se naknadano uvezuju u zajedničke korice, kao i na slične autorske poduhvate tipa: „svedočenje o jednom vremenu”. Ovo pravljenje od nevolje (odsustvo sistematskog rada) nekakve vrline (tzv. reč za potomstvo i sl), samo je jedan od rečitih simptoma domaće intelektualne scene sa kojim se tek valja suočiti. Dobra tema za nečiji magistarski rad, pitanje je samo može li se naći i odgovarajući mentor.

Mirjana Vasović¹

Jezik i razumevanje

„Dve moćne sile bejahu...upletene u jedan od najžešćih mogućih ratova, koji je trajao već šest i po meseci. Rat je počeo ovim povodom: Postojalo je opšte prihvaćeno shvatanje da je izvorni način na koji se razbijaju jaja, pre nego što počnemo da ih jedemo, onaj kojim se počinje sa šireg kraja, sa šotke; desilo se, međutim, da deda sadašnjeg Visočanstva, još dok je bio dete, nameran da pojede jedno jaje i lomeći ga prema drevnom običaju, poseče prst. Na to car, njegov otac, objavi ukaz kojim naredi da svi njegovi podanici, pod pretnjom teških kazni, razbijaju jaja sa užeg kraja, sa vrha. Narod je bio u toj meri ogorčen zbog ovog zakona da je, kako nam istorija kazuje, tim povodom izbililo šest pobuna u kojima je jedan car izgubio život, a drugi krunu...Računa se da je u celom tom periodu jedanaest hiljada ljudi radije otišlo u smrt nego da se pokori i lomi jaja sa užeg kraja. O tom spornom pitanju objavljene su na stotine tomova, ali su knjige *Šotkaša* bile dugo vremena zabranjivane, a svim pripadnicima te stranke zakonom je oduzeto pravo obavljanja javnih službi”.

Dž. Svift, *Guliverova putovanja*

I

U poslednjih petnaestak dana, nekoliko svojevrstnih „jezičkih nedoumica”, manje-više neprimetno, promaklo je marginama našeg burnog političkog života. Prvo je u novinama objavljena kratka vest da Matica crnogorska ispostavlja zahtev svojoj vladi da se kao zvanični jezik Crne Gore prihvati crnogorski, a ne srpski jezik. Skoro istovremeno iz izjave ugledne poslenice Bošnjačkog vijeća Sulejmana Ugljanina saznajemo da se ta stranka zalaže za priznavanje bošnjačkog jezika kao zvaničnog jezika na području Sandžaka, kao i za njegovo uvođenje kao obaveznog jezika u škole, medije i administraciju. Ovakav zahtev nikako ne predstavlja presedan na prostoru Srbije imajući u vidu da i pripadnici hrvatske manjine, na severu Vojvodine, još poodavno traže osnivanje škola na hrvatskom jeziku kao i njegovo uvođenje u druge javne ustanove. Problem jezika u kontekstu ostvarivanja individualnih i kolektivnih prava etničkih zajednica na ovim prostorima odjeknuo je čak i u Haškoj sudnici kada je optuženi Vojislav Šešelj odbio da se izjasni o optužnici upućujući primedbe tužilaštvu Haškog tribunala da su njegova prava ozbiljno povređena time što je ona napisana na hrvatskom jeziku kojim on ne govori i koji ne razume.

1 CLDS, Fakultet političkih nauka, Beograd

Slučajan posetilac sa neke druge planete, neki vanzemaljski Guliver, bio bi potpuno zbunjen ovakvim zahtevima i žalopojkama. Njemu bi se – naravno, sasvim pogrešno – učinilo da je reč o veoma sličnim, ako ne i istovetnim jezicima, koje bi on sam, naučivši samo jedan, mogao sve istovremeno da savlada. Međutim, mi koji ćemo živeti u ovoj novoj državi (u kojoj se čak i uvođenje priznatog međunarodnog termina „nacionalne manjine” u ustavna akta postavlja kao prvorazredan politički problem) znamo da takvo olako i neodgovorno zaključivanje samo nanosi štetu (po nekima, neprestano „ugroženom”) procesu ostvarivanja i zaštite ljudskih i manjinskih prava. Osnovna greška u zaključivanju našeg vanzemaljca sadržana je u pretpostavci da je jezik prevashodno način da se izrazi misao i uspostavi proces (spo)razumevanja među ljudima. U našem multietničkom društvu (a i inače na ovim prostorima) jezik je, međutim, davno postao nešto sasvim drugo i mnogo više od toga. Prestao je, naime, da bude puko sredstvo saopštavanja i postao medij evociranja kolektivne prošlosti, naglašavanja sadašnje grupne solidarnosti i odnošenja prema pretpostavljenoj zajedničkoj sudbini u budućnosti. Više ne služi samo svrsi međuetničkog opštenja već je, šta više, postao način da se „oni drugi” isključe iz procesa razumevanja i razmene koji se odvijaju unutar sopstvene etničke grupe. Jezik je, ustvari, postao vrednost po sebi pošto je ostao samo *vrhunski dokaz etničke pripadnosti* i – isključivanjem „drugih” – *osnovni simbol jedinstvenog i osobenog etničkog identiteta*.

II

U socijalnopsihološkoj ravni, problem sa zvaničnim priznavanjem i upotrebom jezika „nacionalnih manjina”, „manjinskih naroda” ili „nacionalnih i etničkih zajednica” (izabrali odgovarajuće) počinje već od uobičajene konotacije pojma „manjina”. Ovaj pojam, koji može imati različita značenja, u novijoj političkoj istoriji jugoslovenskih naroda, odnosno u uobičajenom političkom diskursu, zaobilazen je i prokažen prvenstveno iz političkih i ideoloških razloga. On je odbačen upravo zato što je poiman u jednom specifičnom značenju – „manje vredne” ili „diskriminisane”, a ne tek „malobrojnije” – nacionalne grupe. Mada narod bivše Jugoslavije i nije bio ništa drugo do skup manjina, ideološka stigmatizacija pojma podudarala se sa političkim ciljevima i interesima čija će prava priroda tek kasnije biti shvaćena.

Činjenica je da pripadnost manjinskoj grupi može da predstavlja psihološki problem za njene članove. Oni mogu imati teškoća sa uspostavljanjem pozitivnog samo-određenja, tj. sa tzv. socijalnim identitetom, koji predstavlja važan deo pojma o Ja i nečijeg samo-poštovanja. Problem sa uspostavljanjem pozitivnog socijalnog identiteta proističe iz svesti da se pripada nekoj socijalnoj (etničkoj) kategoriji koja se na dimenzijama moći, statusa i prestiža u društvu (objektivno ili ne) nalazi u inferiornom položaju. To nagoni članove manjinske grupe da stalno tragaju za *novim distinktivnim obeležjima etniciteta* kojima će, ujedno, uspostaviti jasne psihološke granice u odnosu na „dominantnu” grupu i u poređenju sa njom steći bar simboličku prednost. Sadašnje manipulacije sa etničkim kulturama i jezicima mogu stoga, u

socijalnopsihološkom diskursu, da se posmatraju upravo kao pokušaji pojedinih manjinskih grupa da naglase psihološke međuetničke granice i različitost smatrajući to neophodnim za artikulisanje sopstvenog, samosvesnog, etničkog identiteta. Ako je oslonac sopstvenog identiteta u granicama prema drugima, svako zamagljivanje ili slabljenje ovih granica opaža se kao pretnja samom postojanju grupe i njenoj socijalnoj koherentnosti, kao nagoveštaj „anonimnosti, anomalije i marginalnosti”. U tom svetlu možemo da tumačimo i nastojanje pojedinih etničkih zajednica na ovim proostorima da veštački naglase, ili stvore, jezičke razlike u odnosu na jezik većinske (a to već može da znači „dominantne”) srpske etničke grupe. Ova strategija pozitivne diferencijacije, teorijski, može biti karakteristična za sve manjinske grupe čiji je jezik označen kao „inferioran”, „manjinski” ili pak, samo „nestandardan” (tj. onaj koji odstupa od norme). Činjenica, međutim, da u Srbiji, recimo, Piroćanci ne zahtevaju oficijelno priznavanje svog specifičnog jezika, a Bošnjaci i Hrvati to traže, upravo potvrđuje pretpostavku da ovde jezik postaje značajan prvenstveno kao *simbol etniciteta* i ima svrhu da istakne *ponos svojom specifičnom etničkom kulturom*.

III

Upotreba jezika kao oznake etniciteta – čija je funkcija, dakle, simbolizovanje *posebnosti i razlikovanja u odnosu na druge* – nije, naravno, ništa neobično. Uobičajeno je da svi narodi koriste specifične „etničke govorne oznake („markere”) da bi naglasili svoju posebnost, pri čemu je najočigledniji (i najprirodniji) etnički govorni „marker” – upotreba različitog jezika od strane različitih etničkih grupa. Ono što izaziva čuđenje našeg vanzemaljskog Gulivera, sa početka priče, jeste opseg i domet *socijalne kreativnosti* sa kojom pripadnici *istih ili veoma sličnih* grupa, koje govore *istovetnim ili gotovo identičnim jezikom*, pokušavaju da postignu ovaj cilj. On se opravdano pita šta leži u osnovi ovako snažno ispoljene potrebe za jezičkom diferencijacijom, čija inovativnost često izaziva podsmeh neutralnog posmatrača i trezvenijeg dela ovdašnjeg stanovništva. I zaista, umesto da se ironično smejemo novotarijama koje izmišljaju pripadnici ovdašnjih etničkih grupa, ne bi li podvukli svoju (jezičku) posebnost i tamo gde je nema, bilo bi dobro da pokušamo da shvatimo šta se tu zaista dešava i kuda nas to vodi.

Neke odgovore možemo naći u političkoj istoriji sveta u kojoj nisu retki slučajevi koincidencije između pokušaja sprovođenja jezičkih reformi i razvoja nacionalističkih pokreta. Lideri moderne Turske (posle 1922), na primer, nastojali su da potisnu zvanični jezik Otomanske imperije koji je postojao u prethodnih 400 godina i zamene ga modernom verzijom turskog, kako bi naglasili jezičku identifikaciju sa centralnom Azijom. U nekadašnjoj Indiji, pisci koji su pripadali narodu Sika dugo su radili na promociji posebne verzije svog jezika koja se bitno razlikovala od, prvobitno veoma sličnog, govornog Hindu jezika, posle čega su ova dva jezika nastavila da se nezavisno razvijaju; epilog toga su dva sasvim odvojena jezika i posebna država Sika u okviru Indije. Primer (i istorijski) znatno bliži nama

jeste poistovećivanje težnje za odvajanjem hrvatskog od srpskog jezika i borbe za nezavisnu Hrvatsku, već od sedamdesetih godina XX veka. Jezik, znači, može da bude značajan faktor u odnosima između etničkih grupa, na taj način što, istovremeno, predstavlja njihov odraz i povratno oblikuje objektivnu međuetničku situaciju.

Slučaj Srba i Crnogoraca u Crnoj Gori, međutim, u ovom smislu je, koliko paradigmatičan toliko i osoben, pa zahteva sasvim posebno socijalnopsihološko tumačenje. Prihvatajući slogan katalonskih nacionalista da je „nacija bez sopstvenog jezika .. samo pola nacije”, deo crnogorskih intelektualaca i političara, nacionalistički i separatistički opredeljen, našao se pred zadatkom da, slikovito (mada uslovno) rečeno, pretvori *nesvesnu jezičku gomilu u samosvesnu etničku jezičku grupu*. Ovaj poduhvat je, inače, deo šire zamisli da se jednom delu široke kategorije ljudi koji govore istim jezikom (i, pri tom, imaju slično poreklo, kulturnu tradiciju i blisko isprepletanu istoriju) – *pripisivanjem i nametanjem etničke posebnosti* – usadi *osećanje osobene etničke identifikacije*. Kada su sva druga sredstva – manipulacija kulturnim vrednostima, socijalnim mitovima, različitim „etnogenezama” i religijskim osećanjima – iscrpna, oni su posegli za jezikom predaka, ne bi li kod svog naroda pospešili i ojačali osećanja crnogorske nacionalne pripadnosti, s jedne i, istovremeno, uspostavili psihološku barijeru u odnosu na srpsku nacionalnu pripadnost, s druge strane. Suštinski, ovo je pokušaj psihološke mobilizacije crnogorskog naroda oko stvaranja posebne nacionalne države, stvaranje psiholoških granica koje prethode državnim. U svemu ovome, nije važno da li takav osećaj osobene nacionalne pripadnosti ima bilo kakvu realnu istorijsku, kulturnu ili genetičku osnovu; važno je da pripadnici crnogorske etničke grupe *sami sebe vide kao različite i poveruju da su jedinstveni*. Etnička pripadnost ovde se, naime, kreira kao subjektivna realnost, nezavisno od objektivnih karakteristika grupe. Kako jezik predstavlja najmoćniji pojedinačan simbol etniciteta (skraćenica za sve ono što grupu čini jedinstvenom), a usto (kao „maternji jezik”) poseduje snažan afektivan potencijal, smatra se da upravo on može biti veoma efikasno sredstvo takve masovne mobilizacije.

Proces psihološkog razdvajanja inače veoma sličnih i bliskih etničkih grupa (na osnovu spolja nametnute definicije etničke posebnosti jedne od njih) po logici stvari mora da se sprovede uz veliki udeo socijalne „kreativnosti”. To znači da mora biti potpomognut neprestanim razvijanjem i širenjem novih ideologija i tumačenja „stvarnosti”, tj. različitih uverenja o „pravoj prirodi” dotičnih grupa i njihovih odnosa. U praksi, to se ispoljava kroz dve stvari: prvo, kroz *prenaglašavanje* svih, pa i minornih, razlika između „konkurentskih” grupa – tj. Srba i Crnogoraca; drugo, kroz *ideologizaciju* svake takve razlike. Otuda takva brižljivost u definisanju nacionalnih simbola („plavo” ne sme biti isto što i „plavetno”); cepidlačenje u isticanju kulturnih prednosti (koliko slova ima srpska, a koliko crnogorska azbuka); minucioznost u otkrivanju stilskih, leksičkih, fonoloških ili, čak, paralingvističkih osobenosti („sj” nije isto što „šj”, „z” je različito od „dz”, „dzindzula” je sasvim nešto drugo nego „dinđuva”). Međutim, i ako ne postoji osobena jezička ili kulturna tradicija, ona će biti izmišljena, istorija će biti reinterpretirana, konfesija naknadno podvojena.

Neophodnost stalnog (pre)naglašavanja različitosti između „Srba” i „Crnogoraca” i komparativne prednosti „Crnogoraca” (koje je uvek moguće dovesti u pitanje) dovodi do toga da se u odnosu na svaku razliku (ili sličnost) koja postoji između ovih grupa zauzima jedna „ideologizovana pozicija”. Ona se ispoljava na taj način što se eventualne sličnosti i razlike, koje, u principu, mogu biti potpuno „neutralne” (na pr. između jezika, zastava, fudbalskih timova ili ma čega drugog), opterećuju emocionalnim i evaluativnim značenjem. Neke osobine ovih grupa nisu samo slične ili različite, već su jedne „dobre”, a druge „loše”, nešto se „voli”, drugo „ne voli”, jedno je „poželjno”, a drugo „nepoželjno”. Ovakvo značenje daje im, u stvari, već sama povezanost sa opštijom vrednošću *etnocentrizma*, o kojoj je ovde, zapravo, reč.

IV

Upravo manir da se sve etničke razlike, pa i razlike u jeziku, vrednosno obeležavaju i ocenjuju, međutim, krije u sebi zamku koja ceo poduhvat psihološke diferencijacije Crnogoraca od Srba može da dovede u pitanje. Mada, u načelu, uvođenje posebnog, crnogorskog, jezika može da bude efikasno sredstvo koje će pospešiti etničku samoidentifikaciju Crnogoraca, ironija cele priče jeste baš u tome što ovakav proces etničkog osvešćivanja Crnogoraca i stvaranja posebne crnogorske nacije nosi u sebi i klicu njene samodestrukcije. Kao svaka ideologizovana pozicija, ideologizacija razlika u jezičkom izražavanju nužno, naime, vodi u *podele među ljudima*. U socijalnopsihološkom smislu, društvene podele i nisu ništa drugo do proizvod ideologizovanih (snažno emocionalno i vrednosno zasićenih) uverenja o razlikama između pojedinih društvenih grupa; pri čemu se svaka razlika poima kao isključiva i nepomirljiva (tj. dovodi do svog ekstrema). A kao i sva ekstremna, vrednosno obojena, kolektivna uverenja, one uvek predstavljaju *seme potencijalnih socijalnih konflikata*. Pokušaji dela crnogorskih intelektualaca i političara da promene svoj jezik (i pri tom ideologizuju njegovu upotrebu) kako bi ga što je moguće ubedljivije surotstavili „srpskoj verziji”, u funkciji su ostvarivanja određenih političkih ciljeva, tako da se političke podele između Srba i Crnogoraca ovde podrazumevaju. One podele na koje vladajuća crnogorska elita, međutim, ne računa, ili ih nije dovoljno svesna, mogu da se dogode u samom crnogorskom nacionalnom korpusu. One u prvi mah ne moraju biti političke, već socijalnopsihološke provenijencije, ali će se, kad-tad, odraziti i na političku i društvenu realnost.

Istraživanje etničke samosvesti (etničke samoidentifikacije) koje je pre par godina sprovedeno u Crnoj Gori pokazalo je da postoje bar tri podvarijante etničkog identiteta među onima koji zovemo Crnogorcima: „čisti” Crnogorci, Crnogorci koji sebe smatraju i Srbima (po poreklu), oni koji se prvo deklarišu kao Srbi, pa kao Crnogorci. Postavlja se pitanje na koji način će se ovakva izmena jezika i njegovo uvođenje kao oficijelnog, crnogorskog, jezika – tj. kao *standarda* – odraziti na subjektivna osećanja nacionalne pripadnosti svake od ovih grupacija? Uvođenje novogovora u Hrvatskoj, u sličnom procesu samoosvešćivanja nacije, nije imalo taj problem zato što su Hrvati,

po svojoj etničkoj samosvesti, već bili homogeni. Da li će, međutim, svi Crnogorci biti spremni da minorne lingvističke akrobacije (stečene karakteristike) vide kao presudniji kriterijum svoje etničke pripadnosti od porekla (onoga što je dato rođenjem)? Neće li nekima od njih nametanje novog jezika – kao spoljašnjeg kriterijuma i *merila* etničke identifikacije – stvoriti osećanje *manjinskog* identiteta u sopstvenoj naciji? U tom slučaju, oni bi mogli nastojati da održe svoju psihološku prednost i posebnost recipročnim lingvističkim merama, sve finijim, rafiniranijim, jezičkim smicalicama: na njihovo „šj” – naše „sj”, na njihove „šjekire” naše „sjekire”. Šta će se desiti ako pojedine od ovih grupa Crnogoraca počnu da insistiraju na različitim jezičkim varijantama i govornim stilovima od „oficijelnog”? U tom slučaju, usvajanje ili odbacivanje nametnute jezičke osobenosti pre bi moglo da posluži kao znak koji će *drugima* ukazati na to u kojoj meri se neko oseća Crnogorcem (koliko je „etnifikovan”). Da li će tada oni Crnogorci koji prihvate, u skladu sa *svojom* nacionalnom identifikacijom, drugačiji govor i jezički stil od „zvaničnog” ili standardnog, biti označeni kao izdajice svoje kulture? Ili će se njihovo jezičko ponašanje u crnogorskoj sredini žigosati kao nepravilno, povređujuće i ne-lojalno? Nečiji stil govora „pravi” Crnogorci mogu uzeti kao znak za stvaranje daljih zaključaka, ne samo o jačini etničke identifikacije, već, posredstvom stereotipija – o njegovim ličnim osobinama, moralnosti, političkim stavovima, pa i o podobnosti za određen posao. Tako on može da predstavlja pogodnu osnovu ne samo za formiranje negativnih stereotipija o drugim Crnogorcima, već i za njihovu diskriminaciju. Velika crnogorska dijaspora (u Srbiji) dodatno usložnjava ovaj problem. Na ovaj način Crnogorci, u psihološkoj ravni, sami „odsecaju” deo svog nacionalnog korpusa, a u stvarnosti otvaraju put mogućim sukobima unutar njega (u i izvan Crne Gore).

V

Upravo zato što predstavlja kriterijski atribut etničke pripadnosti, koje pojedinci pridaju veliki emocionalni značaj, problem jezika se, u stvari, uvek i nalazi u samoj žiži međugrupnih konflikata. Seme takvih konflikata unutar sopstvenog društva posejali su sami crnogorski intelektualci okupljeni oko Matice crnogorske. Nije sporno da različite verzije crnogorskog jezika, koje već postoje, mogu da opstanu u sferi privatnog i javnog života. Ali, ako neka od njih postane *merilo etničnosti*, razlika prelazi u podelu. Od podele do sukoba samo je jedan korak. A ako, u ionako oštro politički podeljenoj Crnoj Gori, dođe do konflikta i oko jezičkog pitanja, neki Guliver sa druge planete neće biti tu da miri Liliputance. On, jednostavno, neće moći da uoči razliku između onih koji se „ćeraju” i „šćeraju”.

Centar za liberalno-demokratske studije

Beograd - Smederevska Palanka, SR Jugoslavija

Centar za liberalno-demokratske studije (CLDS) je nestranačka, nevladina i neprofitna istraživačko-obrazovna organizacija.

Ciljevi CLDS-a su:

- zaštita individualnih sloboda
- slobodna tržišna privreda i ekonomski napredak
- vladavina prava
- odgovorna i ograničena država
- liberalna demokratija

Ostvarivanje ovih ciljeva podrazumeva delovanje CLDS usmereno ka:

- reformama političkog sistema
- ekonomskoj tranziciji
- izgradnji civilnog društva
- zaštiti ljudskih i manjinskih prava
- kooperaciji među pojedincima, lokalnim zajednicama i državama
- istraživanju i publikovanju liberalne misli
- edukaciji građana

Osnovne aktivnosti CLDS-a su:

- istraživanje
- uticaj na javno mnjenje
- edukacija

Neki projekti: Korupcija na carini
 Antimonopolska politika
 Regionalizacija Srbije
 Siromaštvo u Srbiji
 Funkcionalna državna zajednica Srbije i Crne Gore
 Korupcija u Srbiji
 Novi model privatizacije u Srbiji
 Osnove reforme tržišta rada u Srbiji
 Parlamentarna kontrola Savezne vlade
 Škola liberalnih ideja *Sloboda i razvoj*
 Letnja škola *Demokratija i ekonomija*

Ko je ko u CLDS:

Predsednik **dr Zoran Vacić**
 Potpredsednik **prof. dr Boris Begović**
 Direktor političkih studija **prof. dr Slobodan Samardžić**
 Direktor pravnih studija **prof. dr Dragor Hiber**
 Direktor ekonomskih studija **dr Boško Mijatović**
 Direktor za regionalnu saradnju **dr Milica Bisić**
 Sekretar **Smaragda Kranik-Vacić**, advokat

Programski savet:

predsednik

dr Boško Mijatović

prijatelji CLDS-a

prof. dr William Baumol, Univerzitet New York; direktor C.V. Starr centra za primenjenu ekonomiju, SAD

prof. dr James Dorn, Univerzitet Towson; potpredsednik Cato instituta, SAD

prof. dr Mladen Ivanić, predsednik Vlade Republike Srpske, Republika Srpska/Bosna i Hercegovina

prof. dr Leonard Liggio, Univerzitet George Mason, SAD

prof. dr John Moore, predsednik Grove City College, SAD

prof. dr Svetozar Pejovich, Univerzitet A&M, SAD; ICER, Italija

članovi CLDS-a

prof. dr Mirjana Vasović, Fakultet političkih nauka, Beograd

dr Ivan Vujačić, ambasador u SAD

prof. dr Ilija Vujačić, Fakultet političkih nauka, Beograd

dr Slobodan Vuković, Institut društvenih nauka, Beograd

prof. dr Boško Živković, Fakultet za menadžment, Univerzitet BK, Beograd

prof. dr Aleksandra Jovanović, Pravni fakultet, Beograd

prof. dr Branko Milanović, Svetska Banka; Univerzitet John Hopkins, SAD

prof. dr Danica Popović, Ekonomski fakultet, Beograd

dr Božo Stojanović, Institut za evropske studije, Beograd